

С. Радугін

УДОСВІТА

Ямамото стояв біля фанзи. В руках він тримав гвинтівку. Там, за дверима, була тиша. Всю довгу, томливу ніч жодного шарудіння.

Ямамото подивився в щілину. Крізь вікно, на земляну долівку фанзи падало бліде місячне проміння. Долі, на рисовій соломі, дивлячись просто перед собою, сиділа нерухома людина. Кілька разів за цю довгу й тиху ніч Ямамото встиг притулитися до щілини у дверях фанзи і щоразу він бачив ці спокійні очі. Здавалось, що вони дивилися просто на нього і щось запитували.

Нарешті, місяць зблід, але на ньому яскраво виділялися темні плями. Дивлячись на Ямамото й хитро підморгуючи, він теж про щось запитував. Примеркли зорі, на сході засіріло небо, а далі над обрієм замиготіли яскраві плями, і на широкому лезі припнутого до японської гвинтівки багнета блиснув червонуватий блиск. Зза моря визирнув мідяно-червоний диск.

Тоді, вдалині, край вулиці з'явилася темна постать. Вона наближалася. Зійшло сонце, попереду жінки до фанзи повільно повзла довгаста тінь. Жінка підійшла ближче, і Ямамото побачив неї на руках укутане в якесь лахміття немовля. Порівнявшись з вартовим, вона зупинилась і мовчки дивилася на нього. Мовало і немовля, що заснуло в матері на руках. Ямамото добре пам'ятав наказ командира: якщо хтось наблизиться до фанзи, — попередити її, в тому разі, коли не підкориться, — стріляти не повітря, а просто в живу мішень. Він стиснув гвинтівку, готовуючись підкинути її на руку, але раптово пальці зів'яли, і гвинтівка мало не випала йому з рук. Обличчя китайки здалося Ямамото до болю знайомим.

Ямамото силкувався пригадати. Швидко промайнули в свідомості довгі місяці на фронті, бої з партизанами, палаючі села, обличчя дітей і жінок, і раптом... перед ним сплинув образ з недавнього і одночасно такого далекого минулого: невеличка станція поблизу Токію, на пероні дружина, вона дивиться на нього, і очі її — такі ж безмовно застигли очі, як і в цієї жінки. На руках у дружини був його, Ямамото, син.

У жінки на руках раптом прокинулося й заплакало немовля. У грудях Ямамото здригнулося серце. І в ту ж мить, за дверима,

вперше з того часу, як Ямамото змінив на посту свого товариша, виникло шарудіння. Крізь щілини в дверях фанзи вихопився тривожний крик. Два - три незрозумілих слова. Так само коротко відповіла жінка.

Ямамото поглянув на двері, на жінку ... Наказа порушено. Він підкинув на руку гвинтівку і знаком дав зрозуміти, щоб жінка відійшла. Але замість того, щоб підкоритися, вона зробила кроків зо два в напрямі до фанзи. Зараз він повинен був стріляти. Такий був яскравий сенс статуту караульної служби. Але Ямамото не вистрелив. Кинувшись до жінки, він закричав :

— Негайно забирайся звідси, бо я змушений буду вбити тебе !

І він наставив гвинтівку на неї. Широке блискуче лезо багнета майже торкнулося її грудей. Але вона не розуміла, або не бажала розуміти. А немовля простягнуло рученьку до блискучого багнета, і ... кров бризнула й струмочком потекла по широкму лезу.

Одчайдушно зойкнула жінка. В ту ж мить їй на відповідь у фанзі пролунав голосний вигук. Озираючись, Ямамото побачив, що під дверима стирчить кінець товстої бамбукової жердини. Легенькі двері раптово підстрибнули і зірвалися з петель. Чоловік з ненавистю поглянув на Ямамото і кинувся до жінки. Розідравши свою сорочку, він швидко забинтував дитині ручку. Жінка нахилилась і щось прошепотіла йому. Застиглий від хвилювання, Ямамото спостерігав цю сцену. І, коли китаець зненацька кинувся тікати вулицею в той бік, звідки прийшла жінка, Ямамото підкинув на руці гвинтівку, і пальці його правої руки торкнулися курка ...

В цю мить пролунав пронизливий зойк жінки і заглушив жалібний плач немовляти. Пальці Ямамото знову зів'яли. І лише коли китаець зник за однією фанзою, Ямамото почав стріляти вздовж вулиці. Жінка з немовлям на руках сквапно подалася в сторону.

Високо над морем піднявся яскравочервоний диск сонця.

Харків, 1939 р.

Іван Чобітько

ПАРТИЗАН

Де вмиваються верби росою,
Як схід сонця рожевий пала,
Там знущались кати над Сулою
З партизана Складаренка Павла.

Випікали зірки п'ятикутні,
Брали тіло його в нагаї,
Гайдамаки криваві, розпутні —
Окупантів дурні холуї.

Не сказав ти ні слова про зброю,
Хоч питали тебе глитаї.
Тайну взяв у могилу з собою,
Знав: ще будуть криваві бої.

На світанку могилу копали,
Коли сивий туман налягав.
Тебе друзі твої поховали
І готовили смерть ворогам.

У гаю партизани збирались,
Та ніхто по тобі не тужив:
На світанку тебе поховали,
На світанку ти в битві ожив.

с. Свиридівка, 1939 р.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ПАРЛАМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
ОДНОСТАЙНО УХВАЛИВ ПРИЙНЯТИ ЗАХІДНУ УКРАЇНУ
ДО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧ-
НОЇ РЕСПУБЛІКИ.

ВІДНИНІ ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД З'ЄДНАНИЙ
НАВІКИ В ЄДИНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.
ХАЙ ЖИВЕ ЄДИНА РАДЯНСЬКА СІМ'Я УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ!

Іван Франко

* * *

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дрож пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —
Гримить!

Гримить! Тайна дрож пронимає народи,—
Мабуть, благодатная хвиля надходить ...
Мільйони чекають щасливої зміни,—
Ті хмари — плідної будущини тіни,
Що людськість, мов красна весна, обновить ...
Гримить!

1880 р.

Іван Вирган

17 ВЕРЕСНЯ 1939 РОКУ

І саява очей, і щасливий сміх
У себе вбирав щодня знадовкола,
Та сонячно світлої пісні ніколи
Ні разу ще виплекать я не зміг.

Десь у самому споді душі моєї
Туга жила — невимовна, німа,
Так живе в дупловині верби пільма,
Хоч сонце обходить весь день круг неї.
Чи в горлиць же рідних та різні гаї?
З гнізда одного чи не 'дні ж соко́ли?—
Покревні сестри й брати мої
В шляхетській неволі, в ярмі відколи ...
І спать я лягав і вставав, а мені
Отая печаль не давала спочину,
Хіба що на мить у забутному сні,
Край світа зайшовши, було відпочину.
А часом я бачив химерні сні:
Байраками й хаштами — зможені, хворі,
У сторону нашу — на ясні зорі,
На тихі води прямують вони ...
Та хто ж бо то з них своєї хатини,
Своєї землі відцуратися міг,
Де кожне деревце — рідна дитина,
Де що не джерельце — співання їх.

І от сьогодні ... О, мріє моя!
Світе мій красний, буйний розмаю!
Вже й ніч і затемнено місто, а я
У власному саяві ходжу й співаю.
Гей, то ж не маком так уцвіло
На досвітку поле, то на границі
Наше червоне військо пішло
Братів рятувати з тієї темниці.
Вже кожне вікно там, обличчя й стебло
Спахнуло від ясної зброї, неначе

Раптом опівночі сонце зійшло,
Розкинувши ясність свою нетерпляче.
Ще й день не ввійшов у свої береги,
А всюди вже полум'ям стяги заграли,
Панкї ще й на коників бистрих не спали,
А по́котом вже полягли навкруги.
І скрізь уже братні серця розцвілися,
Мов квіти, учувши в посуху грім,
А всі оті злигодні мов приверзлися
В якомусь безглуздому сні старім.
Мир тобі, стомлена земле ласкава,
Вільна від воєн, тьми і незгод.
Слава черво́ності пра́пора!

Слава

Ясності зор і тихості вод!

Євпаторія, 1939 р.

Ванда Василевська

У ШКОЛІ¹

— Франеку, а Стасика треба буде до школи посилати.

— Напевне.

— Підеш записати?

Чухає потилицю. — Е - е ... ти це краще, Юзю, зробиш. З учительською поговориш.

— Егеж! якраз вона там чекає, щоб побалакати зі мною!

— Не сердься так зразу! Хлопця треба приготувати, підеш запишеш. На той запис щось там потрібно?

— Дурно хочеш? Не такі тепер люди, не такі! Спитаюся у Марчаків, вона певно знає, скільки.

Другого дня Франекові миють вуха, старанно зашивають ширки на ліктях. Віктор дістав батькову блузу, тільки рукава підшиті. Анелька в маминій хустині. Мариська ще вдома, бо чогось хвора, болячки по всій голові поробилися. Ідуть повільно, одне за одним. Усі ці Владки, Броньки, Яськи, Казьки, Маньки як їх там ще охристили. Звісно, школа. Кара навіть є, коли хто не пошле. А кінець - кінцем і без того — хай там чогось навчиться, може краще йому буде на світі, взнає щось, не таким темним житиме, як той, хто про світ не знає. Ну й хоч кілька годин не заважатиме дома, легше зітхне людина, бо вже часом терпіння не вистачає, хоч і стискає зуби. Лихо з тим записом — плати й плати. Мало Боркова наплакалася, до самого інспектора ходила, хоч їй страшно ж, — ніщо не допомогло. Ще налаяв її, адже правило ясне, і він тут нічого не може зробити. Як би то він не міг — на те ж він і інспектор — але хто ж дбатиме за таку бідноту. Сказав, що на запис усе ж таки знайде. Ну й знайшлося — щоправда Боркова продала свою хустку, але обійдеться. Не кожен хустку має, а ще ж тепло, сонечко пригрі-

¹ У школі та „Веронка“ — розліли з повісті - репортажу „Обличчя дня“. Повість „Обличчя дня“ — талановито написана картина злиднів, гноблення напругності трудящих у колишній панській Польщі. На цьому фоні автор подає історію молодого робітника, що народився в злиднях і що його не в силі зламати буржуазна школа; не зважаючи на клерикальне виховання, він виростає на бійця революції. Твір „Обличчя дня“ є цінний документ, що свідчить про розпачливий стан робітничих мас у колишній Панській Польщі.

ває, то й хустка непотрібна. Вірно той інспектор сказав, що справді хоче, то і гроші знайдуться. Звісно, вчена людина, не той якийсь там, що ледве літери складає і то ще йому ламати мусить добре світити, бо інакше не потрапить.

Дні стоять однакові, як краплі дощу, що повзуть по брудній шибі. Чоботища, ботинки, чоботи, сандалії, дерев'яні коти, ви ступають їх ритм на вічно тій самій дорозі. Ноги малі, менші, найменші топчуть щодня ту саму стежку. Обминають великі калюжу під парканом. Бредуть у липкому болоті завулка. Ступають по квадратних плитах тротуару. Оббивають носки об уперті лоби круглого каміння. З шелестом перебігають по гравію аж до дверей. Двері відчинені. Високий поріг. Забруднений селом'яник. Щодня той самий різкий голос: — Витирати ноги! Щодня та сама бронзова лавка. Чорнильниця з відбитим краєм незрозуміле полотно карти на стіні. Блискуче черевце великого глобуса. Чорний хрест і два кольорові портрети на синій поплиманий мухам стіні. Чорна пляма дошки.

І щодня:

- Мамо, купи мені олівця. Тільки щоб був другий номер!
- Мамо, не можна так носити книжки — купи мені ранець.
- Мамо, купи мені такий клітчастий зошит.
- Пан учитель казав принести гроші на складку.
- Мамо, завтра іменини пані вчительки.
- А побила б її лиха година, хай хоч щодня будуть іменини! Хіба це мене обходить?
- Алеж треба грошей.
- Мамо, ця книжка погана, казали купити нову.
- Як то так? Стаська ж по ній вчилася.
- А геґер уже є інші, казав нам учитель.
- Мамо — олівець, перо, папір, фарби, промокальний папір.
- Тату — складка, збір, застава, подарунок.

По липкому болоті завулка, квадратних плитах тротуару впертих лобах округлого каміння, по гравію аж до дверей безплатної школи пливуть круглі гроші, старі п'ятигрошовики, завітні від судорожно стиснутих пальців десятки. Щодня. Вишуквані в зав'язаній хусточці, зібрані в бляшаній коробочці, відняті від ранкової порції хліба, зекономлені на молоці для малюків, Вікти, на чоботах для Франека, на гасі для лампи, на материні дні відпочинку — неділі, проведений над закінченням блузки для тієї Терези, що живе напроти.

До кожного гроша додається штовханець. Або проклин. Сподіватку на Стасика, Віктора, Владка, Анельку і Броньку, потім на школу. Але до школи не доходить. Затуплюється на синяку слабенького плеча, заплутується в вирваному пасмечку волосся розтоплюється в струмені текучих сліз.

Манька нічого не може зрозуміти. Даремно батько після кожного розпиту б'є її по тій тупій голові. Стасик завжди б'ється учора знову прийшов з розбитим носом. Юзек бреше й чіпляється

товаришів. Анатоль неслухняний і впертий, Елька зачіпає хлопців, Зоська неуважна на молитві, а Стефка — то «справжня тана», Вітька вкрав зошит у Франека. Як гора, рушиться на перелік матерів перелік злочинів. Виженуть, коли так буде далі. Зростає з нього розбишака, бандит, скінчить шибеницею. За причину треба добре взятися, бо буде погано. Зігнути, зламати, зборкати — добродушно пояснює товстий ксьондз — законотворець.

— Добре, прошу пана вчителя.

— Розумію, прошу пані вчительку.

— Так, так, постараюся, прошу панотця — добродія.

— Хай панстець — добродій ще цим разом пробачить... Він певне виправиться, вже ж я скажу чоловікові, то він візьметься за нього.

Потім вдома справжній судний день. Звісно, вчитель — дарможакий одержує щомісяця готову платню, проклятий задріпається, тільки дивиться, чи йому несуть щось, паскуда, що й не вивітається до простої людини, але як іде той худий лікар, що живе напроти, то мало в грязюку не впаде, так перед ним підрибує.

— Але щоб ти, мерзотнику нещасний, за мою кривавицю, за мою роботу, за моє старання, за моє піклування...

Ремінь, палка, чобіт, кочерга, — усе добре. Недаремно купують новий зошит, недаремно плачено за вступ і за оті іменини, псякрев.

— Спробуй мені на другий рік у класі зостатися! Я тобі покажу!

— Щоб мені в школі тихше води був, розумієш? Жодних вустощів, жодних дурниць, не на те школа! Пана вчителя слухай!

Сидить тихше води. Читає уважно оповідання про ввічливого хлопчика, який не пішов красти яблука до сусіда й за це дістав цілий кошик. Про зразкову дівчинку, яка віднесла знайдений гаманець із грошима і за те була взята за дочку багатого пані. Про синочка, що купує за гроші, зекономлені на ласощах, ліків для хворої матері.

Розповідає з неширим виразом обличчя ті цікаві випадки, стовхаючи під лавкою товариша. Бо ж добре відомо, що ніхто не дасть дурно кошика яблук. А якби ота не віддала гроші, то «Гліна»* забрав би до буцигарні. Ніхто не візьме добровільно грошину на шню, бо кожен їх має досить, щоб ще чужих збирати. І хто ще носить гроші в якомусь «гаманці»? Добрий той синишамин синок, що ото зекономив собі гроші на «ласощах». Очі сміються. Звідки б узяв стільки грошей, щоб купувати та ще економити? Дурень якийсь ту книжку писав, а їм наказано то читати.

* Гліна — поліцай.

Нарешті Анатоль устає.

— Я хотів би бути тим добрим сином.

Пані вчителька приязно всміхається.

— Поясни товаришам, чому?

— Він повинен був поїдати ласощі! Стільки, що вже не більше й аж відклав! Хотів би мати стільки грошків!

Пані вчителька червона від люті. Кричить на Анатоль, аж їй смішно ламається високий голос у булькаючому горлі. Анатоль добре знає і дивиться на неї нахабно примруженими очима. Але клас не розуміє — бо Анатоль добре сказав.

Або вчати, що робити, щоб бути здоровим. Показують мажорські лянки. Про те, що треба спати при відчиненому вікні. Якраз щоб уся грязюка з вулиці до кімнати влилася! Хай би спробував піти розповісти про це отому старому Климкові, — у них вікно зовсім не можна відчиняти, так вмуроване в стіні. І що тільки по одному в ліжку спати.

— А як будуть дітей робити? — шепоче Розалька на вухо Зосьці. Та не в тім річ, можуть ненадовго прийти й гаразд, тільки де ж він бачив стільки ліжок у кімнаті, скільки людей! Навіть не вмістилися б, хоча б одно коло одного поставити. У Цуприсів — дев'ятеро в кімнаті. У Цапів — дванадцять. У Котусів — дев'ятеро, а як до Терези і Зоськи — квартирант. У Котусів дев'ятеро, а як до Терези і Зоськи — гості на ніч прийдуть, то одинадцять душ. Або з тими зубами! Дав би батько гроші на щіточки! Ого!

Така уся ця школа... Ходять собі на дворі й співають такої дурної пісеньки: «Півень співа кукуріку! Вставай вранці, мій хлопчику!» Так, ніби хто спить до півдня. Бронек устає, коли ще темно, іде на заставу, допомагає бабам нести кошики з городинною. Півні тоді ще сплять. Владек допомагає двірникові зам'ятати й поливати вулицю, о шостій уже готові, тоді розносять булки від пекаря. Та й кожен так.

Ну й говорять із ними, наче вони малі діти. А Юзек же в суді свідчив, як косооку Тецьку угробили, і один потім йому під ребро з помсти загнав ножа, так що ледве оклигав. Густеємає на плечах цілу родину, відколи батька вбито на фабриці. Маньці один усячину обіцяв, коли піде з ним, а тут тобі маєш! «Кукуріку, кукуріку, вставай вранці, мій хлопчику!» Або: вранці Зося як слід має вушка, носик, личко, шийку. А пані вчителька всміхається солоденько, так ніби мед капає, і очі підводить до неба і не говорить інакше, тільки: молитовка, книжечка, зошиток...

Сидять тихенько, тихше води, як наказав батьків ремінь. Дивляться на неї улесливо ненавидячими очима, на її, проклятої холери, гладенько прилизане волоссячко, темносинє плаття швейотове з завжди чистим комірчиком, чорні туфлі або бронзові півботинки.

— Ота мусить мати гроші! — зітхає заздрісно Баська. — Скільки їй можуть дати тієї платні?

— Е-е... то ж не тільки з платні. Повинна мати якогось людина, що їй купує.

— Любаса?

— Ну, а як же ти хотіла? Звідки б на все це вона взяла?

— Напевно, напевно, — зітхають дівчата. — Такий то добре...

Не кращий і вчитель. Репетує, б'є палкою по руках, хоч усі ж добре знають, що не можна. Але коли Юзефова вишила його сорочку, відтоді Франека не чіпає. Здається, потихеньку випиває, бо в нього часто з рота тхне горілкою, а про шкоду від алкоголю зумів би базікати хоч дві години.

А що вже справжня зараза, то ксьондз. Треба йому цілувати в руку, про все завжди довідається і додому зайде, коли треба. Пильнує не тільки їх, але й старих, чи ходять до ксьондза. В Анатоль аж усе перевертається, коли ксьондз солоденько питає: — Сковронський, твій батько був учора в ксьондзі?

— Був, — голосно говорить на весь клас. Хоч, по правді, батькові це й не снилося. Напрацювався до вечора, замерз до кісток, лежав уже в неділю до півдня вилежав.

— Правду кажеш?

— Накажи мене бог, — а в думці додає, — що тато спали до півдня дома.

Тепер і ксьондз і Анатоль задоволені.

Проте ненадовго. Незабаром усе виявляється. Анатоль дістає від ксьондза за вухо, бо: навіщо брешеш, негіднику такий; від батька ременем, бо: мені жадних оборонців не треба і ксьондзові до мене немає діла. Очевидно. Зате у всіх є діло до Анатоль. Ніхто не може з ним дати собі ради. А коли, нарешті, батько дістає роботу в іншому місці й мусить виїхати, наради з ксьондзом, пані вчителькою й кумоньками, що дрижать за цілість своїх шибок і голів, дають свої наслідки. За ласкавою протекцією ксьондза його приймають до виховного закладу. Так це зветься. Ну, й іде Анатоль на те виховання.

А в школі знову пригода. Може й той Анатоль не був найгіршим. Бо виявилось, що Юзек з іншими у шинкаря, на розі, виламав віконце в льосі. Узяти ковбаси й скільки горілки. Ті, старші, втекли, а Юзека з мішком на плечах схопили. Пані вчителька мало не зомліла, коли «гліна» прийшов на слідство до школи. Хоча й відомо, що в них батько не працює другий рік, дітей купа, то менші жебрати ходили, і знову Юзек до такого удався. Сидить у тюрмі, як дорослі.

Сікорова ходить як очманіла. Тільки по судах бігає, під тюрмою висиджує. Прийде й стоїть, ніби на побачення, хоч і картки від судді немає. Разом з іншими, бо тут щодня людей досить. Дивиться, слухає, — видно, це її якось заспокоює. Товариші по школі теж часом забігають подивитись. А як же — купка людей, і Сікорова між ними.

В малій групі шохвилини хтось зітхає. Змучені жінки тяжко

спираються на мур. Баба в посірілій хустці сідає по хвилині міркуючи на тротуар, соромливо прикриваючи босі ноги спідницею.

Якась дама у шовковому плащі нервово крутиться. — Так неприємно — люди йдуть по вулиці, а тут годинами стирчи біля брамою.

Блідий, вусатий селянин по-філософськи спльовує крізь зуби. — Моя пані, тут немає ніякого сорому. Тюрма й лікарня для всіх будовані. Нікого не обминуть.

І справді. З'єднані братерством стиску, нудьги й спеки стоять тут представники всяких класів. Товстий пан, пані, від якої пахне духами, пожарник у мундирі, сільські баби в червоних і бурих хустках, гімназист, засмаглий кочегар, служниця з заплаканими очима, студенти університету, балакучі євреєчки й ганчірники. Підтримують один одного, потішають, що ось-ось і всевладний наглядач відчинить браму.

Старий жебрак хитає лисою головою: — Так ... Так ... і витратив — цілі два злоти витратив.

Пукаті очі повні жаху, гнилі зуби вилазять із обвислих губ. Виснажене обличчя труситься в тупому подиві.

— Хто витратив? Що? — півголосом падають запитання.

— А син. Ми по жебрах ходимо з діда-прадіда. Ну, й заскочили у нашій районі старця. Багатий старець — двадцять п'ять злотих мав при собі. Узав. Опівдні поліція прийшла. І вже, чортова душа, до півдня два злоти витратив.

— На що ж то?

— А хліба купив, грудинки, — пожер. На два злоти пожер! — Лиса голова хитається на висохлій жовтій шиї.

— І сидить син?

— Сидить. Довічне дістав.

— За ті двадцять п'ять злотих?

— Атож, адже старець по-доброму не віддав. Як оперезав його кием, воно кволе було, не писнуло навіть. А він гроші взяв. Людоньки мої, два злоти, стільки грошей витратив! На два злоти хліба з грудинкою пожер!

Дама в шовках бридливо кривить уста. Одвертається від старого. Низька вертка молодичка відштовхує Сікорову, що стоїть біля неї, й підскакує розлютована. Чорне скуйовджене волосся вибивається спід брудної хустки.

— Дивись на неї! Велика пані! Тут нема чого кирпу гнути! Знайшлася графиня коло тюрми. Я сюди перша прийшла, мене першу й пустять усередину. Нічого панські пахощі не допоможуть!

— Дайте спокій, — втихомирює робітниця у синьому одязі. — Чого так сердитесь?

— Чого? Того! Бач — великі пані! А ясна пані знає, до кого я йду на побачення? До такого, що брата за п'ять злотих убив! Брата! За п'ять злотих тільки!

Кінцем сірої хустки енергійно втирає носа. Коло слухачів жвавіше.

— Безробітні обидва були — більш як рік — ну й знайшов п'ять злотих. А той каже: поділися, — не схотів. Ну, слово слово, — вбив. А ця тут ...

Від самої брами долітає монотонно: — Таке то вже було балку. Тринадцять років, а вже втретє тут сидить. Тепер уже шостий місяць чекаю, стараюся — мусять його перевести до головного закладу.

— І вже шостий місяць тут сидить?

— Шостий же. А щоб не зіпсувався від старших в'язнів, сам у камері сидить.

— Шостий місяць?

— Та кажу ж вам. З нового року.

— І має тринадцять років?

— Авжеж. Чотирнадцятий з осені пішов.

Сікорова здригається. Жінки тяжко зітхають. Хвилина мовчання. Спека все відчутніша.

— Пані має картку від судді?

— Маю. Три рази ходила, дали таки.

— Особисте?

— Особисте. Іншого я й не хочу.

— Так. Мій уже третій місяць сидить, а завжди тільки крізь ґрати.

— Треба було просити, суддя б дав.

— Боюся я просити. Розгнівається й що? Не дасть зовсім.

— Дурна баба. Право є, то й повинен дати.

Глузлива посмішка нишком пробігає по всіх обличчях. Право ...

Гарна дівчина коло самої брами нарешті наважується. Натискає дзвоника. Глухе дирчання за товстими дверима. Відхиляється «вічко».

— Чого?

— Пане начальнику, довго чекатимем? Люди тут мліють!

Віконечко з брязкотом зачиняється. Гарна дівчина сміється. Забруднений парубок пропонує:

— Може панночці ослінчик і паросольку?

— І мороженого?

— І віяло обмахуватись?

— Кажу, пані, вже в мене сльоз немає. Ходжу, прошу, пошлю. Прощу пані, єдиний син. І за що? За що?

— Такі часи, такі часи.

— Атож. Тут місця на шістьсот, а тепер сидить тисяча двісті. Відомо, тюрма для людей, не для худоби.

Скрегіт ключа. Усі кидаються, щоб стати якнайближче. У відхиленій брамі з'являється наглядач.

— На побачення! До Квятковського, Гдулі, Рінга!

Входять до брами. Напахана пані, дід із пукатими очима, мо-
лода дівчина з гострим натхненним обличчям фанатички.

Наглядач приглядається до тих, що zostалися. Його око спа-
няється на заплаканій Сікоровій.

— Картка є?

— Ні, але прошу ласки у вельможного пана ...

— Геть звідси! Вам тут немає чого робити! Тільки тиск не-
потрібний біля брами! Ну, ну, щоб я вас і не бачив!

Відходить тихо спід розпечених сонцем мурів. Хлопці йдуть
тепер разом з нею.

— Не скигліть так. Не з'їдять же його там.

— Ой, Єзус, Єзус, дитина моя мила! Єдина!

— Та у вас їх там зібралось! Ще ж п'ятеро маєте. Прв-
наймні одним ротом менше,— повторює Віктор батькову науку

— Що ти знаєш! Мій синок єдиний! Моя дитинка сер-
дечна!

— Та хіба мало київ на ньому наламали?!

Сікорова замахується кулаком, але Віктор спритно відскакує
вбік.

— Бачили такого, хворобу прокляту! Ще такі людину мучи-
тимуть! Бодай і ти тюрми не минув, сучий син! — Червона від-
люті, відчиняє з тріском двері хати. Ганька в колисці розди-
рається, як навіжена,— широкий струмок води з вивернутого
відра тече аж під двері. Хутко засуває дитині в рот брудний
шматок ганчірки з пожованим хлібом і береться витирати, поки
не прийшов старий. Під ніготь загання собі тріску з полупаної
спорохнявілої підлоги. Силується витягти зубами. Тоді знову
згадується їй Юзек і той другий, що шостий місяць сидить один
у камері. Працює далі, тихенько схлипуючи, мутні крапельки
сліз падають на брудну ганчірку й ще бруднішу підлогу.

Під стеликом знаходить засохлу шкуринку хліба.— Хліба не
шанують, такі тепер усі.— І додає сама собі стиха, так, ніби
хтось міг почути:

— Юзек теж був справжня холера, прости господи.

З польської переклав
Микола Оглоблін.

ВЕРОНКА

Одна, друга, третя служба. Хутко доводиться міняти. Важко
пробути декілька місяців в одному домі. Руки Веронки порепа-
ні, червоні, набрякли. Від холоду, від прання, від носіння відер
з вугіллям.

Та й знову до бюро найму. Може ж нарешті знайдеться дім.
в якому можна буде затриматися довше, в якому кожне перше
та п'ятнадцяте не будуть днями страху, вагань та вироків.

Сидить. І не вона сама.

Чорні лаковані черевички, стоптані чоботи, сандалі. Шовкові
чорні панчішки, голі литки, бавовняні панчохи, що звисають
пальцями. Пальто, хустини, жакети. Капелюхи, берети, ху-
рочки ... Кучері, коси, розкуйовджене волосся.

До бюро входить коротко підстрижена літня пані в окулярах.
Входить на середині кімнати, роздивляється. Уважно міряє
слідом дівчат, що в кілька рядів сидять попід стінкою. Від-
ходить до гори, від черевиків до чуба на голові.

— Свідоцтво є?

Спрацьована рука простягається боязливим рухом. Пожовклі,
перті клаптики паперу. Рік — вісім місяців — півроку.

Очі в окулярах хутко бігають по нерівних рядках паперів.
Деколи нишком, непомітно кидає хуткі, шпигунські погляди на
дівчину, що стоїть поруч неї.

— Підеш оглянути помешкання?

Друга з черги. Сива, пихата пані. Дивиться крізь пенсне, по-
ки цідить солоденькі слова.

— Ні, не ця. Я бажала б скромної, слухняної дівчини.

— Так,— прибирати, готувати, прати, взагалі все, як звичай-
но в домі.

— Вибачте пані, а платня?

— Платня? П'ятнадцять злотих.

Дівчина безпорадно крутить у руці куточок хусточки.

— Але це ж надто мало.

— Що — надто мало? Тепер не такі часи, щоб можна було
платити більше. А до того ж треба платити п'ять злотих до лі-
тньої каси.

— До каси завжди платять ...

— Половину, тільки половину. А я плачу все. Не хочеш?

Ні. Справді не хоче. Вертається на своє місце. Веронка на-
вчисто знає її — вони колись служили на одній вулиці. У неї на-
вчисто дитина; вона платить за неї двадцять злотих на місяць. Не
п'ятнадцять же ...

Підходить друга.

— Знайомих маєш багато?

— Ні.

— Ані родини, ані родичів, ані кавалерів? Бо це ж немож-
ливо, коли до робітниці хтось приходить. А ти міцна? Чи мо-
жеш носити вугілля з льоху?

Все знову гальмується на цих п'ятнадцяти злотих. На круг-
лому обличчі дівчини малюється розпачлива впертість.

— Двадцять.

— Пряміщення світле, веселе, близько костьол,— медовим
голосом спокушає дама.

— Скільки кімнат?

— Дві. Нас троє.

Важко, неохоче дівчина йде за нею. Веронка хвилину слідує за нею очима.

— Ось і згодилася.

— А що зробиш? Гадаєш, я б не згодилася, коли би не давала тина.

— Ти могла б подати скаргу на свого. Хай би він платив... Юзька схиляє голову.

— Не хочу, — каже тихо. — Він оженився, має дитинку трохи меншу від моєї Зоськи. Має на кого робити... Якось вже сама впораюсь.

Двері з гуркотом відчиняються. Вертається та сама дівчина, що вийшла перед цим. Від розмазаних струменів сльоз на обличчі її лягли сірі тіні. Спід криво надягнутого берета вилазить розпатлане волосся.

— Що сталося?

Сива пані надто скромно визначила кількість своєї родини та помешкань. Кімнат виявилось чотири, а «панів» шестеро.

— Так вільні години, звичайно, матимеш, — привітно пояснює пухнаста дама. — Щонеділі після обіду ти ходитимеш гуляти з дитиною, на тижні — теж, коли відробиш своє, я дозволяю виходити: можеш повести дитину на бульвар чи до парку — куди вона захоче. А щоб таке молоде створіння, як ти, ходила кудись сама, це вже не годиться, не годиться... Де ти служила перед цим?

— В ресторані.

Вузькі уста кривляться з огидою.

— Ні, ні, по якихось там ресторанах... Мені треба хатньої, спокійної... А свідоцтва за березень та квітень нема?

— Не працювала. Ошпарила руку і треба було лікувати.

— А де жила весь цей час?

— На квартирі.

— У кого?

— В одній двірнички.

Сухоребра дама допитує далі тоном інквізиторів, що нанюхав злочин.

— А хто там ще мешкав? На які гроші жила весь той час?

Худенька дівчина, як видно, виходить переможцем із вогню перехресних запитань, бо починаються оглядини хворої руки. Вздовж долоні проходять сині рубці.

— Чи вже все можеш робити? І прати? Прошу зігнути пальці, от так, а тепер випростуй — ще раз. Тільки чи напевне це не перешкоджатиме роботі?

Бліді уста з запалом запевняють, що це нічого, що рана ж цілком, але ж цілком, прошу пані, загоїлася.

— Ах, моя дорога, у вас у всіх просто шалені вимоги. — Тяжко зітхає дама, розсівшись у кріслі та пестячи на широкому своєму лоні вівтузливий мікроскопічний песик. — В наш тяжкий час людина обмежує себе, як тільки може, відмовляє собі

найменшому. А у служниці всього досить. Маєш харч і дах над головою, живеш собі, як у господа бога в запічку, жодного клопоту, жодного лиха.

— Ну як, ви згодні? — питає Веронка у літньої, сумної жінки.

— Та, де там! Вона каже, що я нервова, що вона це зараз помітила, і не хоче за свої гроші брати собі додому нервову дитину.

— Ви й справді такі нервові?

— Хіба я знаю? — очі вологнуть, повіки хутко моргають. — Можливо й так. З того часу, як мого чоловіка забито на фабриці, я вже нічого не знаю.

— Мені треба простої дівчини, з села. Я вже сама навчу її всього. Ні, ні, цілком простої.

Уста Веронки хворобливо кривляться. Вона розуміє, в чім права. Очевидно, — такої «простої» для того, щоб не тямилася до своїх прав. А домагатись чого. Хліб? Звичайно, їсти треба! Гадаєш, хліб мені з неба падає? Видаю, скільки треба, а щоб цілий день лежав незамкнений? Де ж ти таке бачила?

З засмученим поглядом звертається до секретаря.

— Деякі мають такий апетит, що просто незрозуміло, просто незрозуміло.

— Двоє дітей.

Дівчина повертається на своє місце.

— Хто ж з вас піде?

Нерішуче мовчання. Діти — це значить, щотижня прання, поспішася прибирання помешкання, вічний гвалт у кухні, вихідний день один раз на два тижні, а найбільше, злосливі пустощі, нервування завжди незадоволеної «пані». Вагаються. Позирають одна на одну. Нарешті встає маленька бліда дівчина.

— Дітей любиш?

Анемічні уста кривляться вимушено-потакливою усмішкою.

«Пані» нагально махає рукою. — Ні, ні, ці зуби!

Справді, зуби занадто великі, випнуті. Цілком достатній приклад, щоб не одержати посади.

Веронка дивиться чимраз більш переляканим поглядом. Вона хотіла короткого часу змінила стільки «місць», що вже добре орієнтується. Перед нею проходить ціла галерея «пань». У цієї не вільно йти спати раніш дванадцятої години, і вона сама наставляє будильник на п'яту вранці. І це щодня. Та — хвора дама, кожному слугі вбачає злодія, щотижня ревізує скриньку найближчої. Ця — вартувати моральності, що читає листи, підслухує за дверима кухні, про що наймичка розмовляє з подругою. Ось старлива «її милість», вона цілий день сидить у кухні і виливає свої життєві неприємності на робітницю. Скупа буркотуха, що видає сухий позавчорашній хліб.

Всі вони одноголосно вимагають: «скромної, тихої, слухня-

ної». Тихої, щоб не тямилася відповідати на образливі слова. Скромної, щоб задовольнялася кепсько напханим сінником залишками хліба від минулого дня. Слухняної, щоб зранку до пізньої ночі виконувала накази, не вимагала вихідних днів. Мовчки терпіла примхи пана, паничів, панянок. Хочуть білої вільниці, купленої з тілом та душею за п'ятнадцять злотих місяць. Машини, що працює без перерви й без догани.

— Я вже тут третій день сиджу, — признається Веронці сидка.

— І нічого?

— Так, нічого. Страшно на роботу йти. Стільки зазнала горя, а кінець - кінцем йти треба. Не хочеться мені втретє проситися на ночівлю в той притулок.

А справді — в цю хвилину Веронка й собі згадує, що їй теж нема де ночувати. А вже далеко перейшло за південь...

— Ви самі пішли з роботи?

— Авжеж! Звичайно, сама. Бруд, свинства в домі було стільки, що не можна витримати... не сила було впоратися. Пані з панєю весь час сваряться, вже й слухати набридло. А потім стара ще завжди прилізе до кухні й розповідає, що і як, з ким спить її чоловік, немов би у мене не досить свого клопоту. Я зібралась та й пішла. Ще й речі мої затримала.

— Ну то як же тепер буде?

— Знайду місце і піду за ними. Мусить віддати. Ніякого права не має не віддати мої речі. Адже ж я у неї нічого не вкрала.

— А свідоцтво дала?

— Дала. Пан наказав.

Ще заплакана Юзья знову сідає біля Веронки.

— Кажу тобі, нічого не лишається, як кинутися у Віслу. Нас тут повно, а панів обмаль, а тут іще сунуть ті, що могли б сидіти на селі в хаті, а не забирати у нас місця заробітку.

— Вони гадають, що в місті то вже хто зна як добре, — пояснює Веронка.

— Де там! Вони тільки хлопців шукають. Забагнулося їм міських хлопців, свої хлібороби набридли.

— Та вони тепер теж бідують...

— Не так, як ми, — твердо каже Юзя. — За мою Зосю сільська баба бере двадцять злотих на місяць. Уяви собі, стільки грошей!

Чи то їй зле? Завжди на селі легше, ніж тут.

Може й правда. Веронка прислухається одним вухом. Врешті всі починають чимраз більше нервуватися, хутчіш погоджуватися, менш роздумувати. Ось - ось вечір. Хто зараз не піде, той має перед собою безпритульну невідому ніч.

Веронка сидить, міцно стискаючи руки на колінах. Насувається вечір, ночувати нема де. — Не піду, не піду, — уперто переконливо шепоче сама собі, почувуючи, як жах невідомої ночі

перед далішим шуканням штовхає її до пані в локонах, якої треба садовити собаку на нічний горщик, до підозрілої егері в звислих панчохах, що б'є наймишок по пиці, до худобної, що змушує поститися шість днів на тиждень.

Плечі дівчини проймає дрож. Вона тулиться до кутка, щоб не помітили, щоб не вказав на неї кощавий палець, примушуючи до вирішення.

Тут входить високий, сивий пан. Він не кидає нишком шпильських поглядів, а спокійно розмовляє з секретарем.

Серед дівчат на стільцях попід стінкою починається рух. Веронки голосно стукає серце. Напруженим поглядом вона дивиться на вузьке спокійне обличчя. Несвідомо висувається наперед.

— Нас тільки двоє, — каже лагідним голосом сивий пан. — І син. Чотири кімнати. Я бажав би, щоб була самостійна родинця, бо я не маю ані часу, ані охоти займатися господарством.

Веронка ретельно хитає білявою головою. Так, так, чиста думка, по якій ніхто не вештається, ніхто не лічить круп в горщику, ніхто не будить вдосвіта, ніхто не підслухує під дверима. Можна нарешті жити по-людському! Від хвилювання у неї віддунуть губи. Авжеж вона вміє готувати, прати, штопати — має навіть свідоцтва. Але високий пан їх і не переглядає. Веронка не йме віри своєму щастю. Не йме йому віри ще й другого дня, коли прокидається в пофарбованій білій кімнатці, з вікном у сад. Вона лежить, тремтячи від страху, що цей чарівний сон розвіється і вона опиниться на своєму попередньому місці.

Але це правда, найсправжнішісна правда. Вранці подає сніданок. В помешканні нема нікого, коли вона порядкує в чотирьох сонячних кімнатах. Сама вигадує що зварити на обід. Через день подає панові рахунок.

— Так, Сузанно, вірно...

Веронка вже не підносить в здивованні тонкі дужки брів, як першого разу. До неї тут десять років працювала Сузанна, і пан не може призвичаїтися до нового імені. Отже вона буде Сузанна. Це врешті байдуже. Навіть краще брентить, ніж Веронка. Якось більше нагадує господиню.

На блакитному небі нового життя єдина маленька хмарка: панич. Не тим, щоб він чимсь її образив, — навпаки, він навіть занадто чемний. Посміхається, ніби якось порозумівшись з нею, розмовляє привітно, ласкаво. Але за ним стежать холодні допитливі очі сивого пана, і панич стримується. Байдуже читає далі газету, п'є кофе, бере собі з блюда овочі. Веронка його боїться, хоч боятися власне нема чого. Панич в домі нічого не значить, всім керує сивий пан, елегантний та неухажливий.

Можна навіть у буденний день виходити в своїх справах, прибравши посуд. Але Веронка поки не користується з того. Вона штопає килимки в своїй кімнатці, в своєму першому справжньому власному кутку з того часу, як почала служити. І навіть

взагалі в житті. Бо не можна ж рахувати сінника, який вона поділяла з сестрою в кутку родинного льоху. Вона вишиває собі барвистим шевком хусточку. Дивиться крізь вікно на листя на деревах, що починає розвиватися. Іноді прибіжить зверху Тоська, розповість про щось цікаве. Як свариться з панею — Веронка вдячно складає руки — у неї нема з ким сваритись. Як Леось чин кавалер надавав їй ляпасів по пиці, бо вона ходила з рудим Бронком. Як злодії обікрали в неділю помешкання різника, а вказали на Стефу, але врешті виявилось, що це неправда. І різні інші речі. Веронка слухає одним ухом — це вона знає напам'ять; на кожній вулиці, в кожному мешканні це однакове. Вона тільки зітхає від глибокої радості, що їй тепер добре.

— А як там той панич? — питає з цікавістю Тоська.

— Та нічого. Панич звичайний, як панич. Чемний навіть — неохоче відповідає Веронка. Вона плеток не любить. І не хоче, щоб Тоська плела щось на її пана по всьому будинку.

— Старий — такий елегантний франт.

Веронка здіймає вгору тонкі брови. — Пан?

— А пан, пан чому ти дивуєшся?

Справді, що в цьому дивного — завжди так кажуть: старий. Але Веронка тепер навіть в думках не зве його інакше, як «пан». Не може інакше.

— Ти в нього закохалася, — сміється Тоська, — а тим часом уважно стежить за ефектом своїх слів. Веронка спокійно дивиться на неї.

— Ти збожеволіла?

— Що робитимеш у неділю?

— Нічого. Може вийду кудинебудь погуляти.

— Ходи ж на гуляння, сидиш дома, як монашка. Ти ще ніде не була?

— Ні.

Все якось так складалось, що Веронка хоч і жила вже кілька років у місті, не була ніде. Там дома, в містечку — інша справа. Але яке ж там — гуляння! Тільки селяни приходять з сіл, більш нічого.

— Так підемо?

— Гаразд... раніше посуд помию, — міркує вголос Веронка.

Синя сукня. На шиї зелене прозоре намисто. Веронка старанно надіває перед дзеркалом берет. Її охоплює радісне піднесення, ніби мало статися щось надзвичайне.

— Та це ж тільки гуляння, — заспокоює вона сама себе. Та це не дуже допомагає.

День пройнятий струменями блакиті та зелені. Швидше на майдан. Довгі ряди хур, оздоблених галузками. Тоська з погордою відвертається.

— Поїдемо автобусом, нема чого труситися на хурі...

Веронка висипає з хусточки гроші. Правду казати, вона трохи побоюється. Мотор тремтить, тягнучи під гору переповнений автобус. Це тремтіння чутно під ногами. Нахиляється на поворотах,

раптом підстрибує на прогалинах дороги. Веронка залюбки учепилася б за руку Тоськи, але їй сором, Тоська сидить так, немов би ціле своє життя їздила автобусом. Дивиться на себе в дзеркальце, сглядає всіх пасажирів. Але тут власне нема нічого, вартого уваги. Самі пані, діти, літні пані. Є один молодий хлопець, навіть гарний, але він сидить біля шофера і не оглядається. Тоді Тоська починає дивитися крізь вікно на шахівницю паничів, що хутко пролітає повз них.

— Незабаром розквітнуть каштани...

Веронка на хвилину забуває про свій страх. Справді зелені гілочки на деревах готові кожного дня перетворитися на білі коники квітів.

Шофер сигналить. Автобус мало не наїхав на навантажений веселим товариством віз. Веронка бліда, як стінка, але тримається бадьоро. Вона соромиться Тоськи.

Нарешті приїжджають. На гору веде круга стежка. Тут уже починаються розваги. Кошки з кренделями, таци з цукерками, столики з тістечками стоять вздовж дороги. Ті, що вертаються з гори, несуть в руках повітряні балони, великі сурми, паперові парасольки, глиняні свистки, усе різнобарвне, як радуга.

— Ходи, ходи, це ще нічого, — квапить Тоська.

На горі галявина, оточена високими липами. Гомін, як на ярмарку. Крутяться каруселі, високо підлітають в повітря гойдалки, під міцними ударами тріщать силоміри, натовп як в костюлі.

— Поїдемо?

Почеплені на тонких ланцюгах стільці каруселі пурхають у повітрі. Широко роздуваються спідниці дівчат, що там сидять, вуха дере їх різкий вереск.

— Я боюся!

— Дурна, та воно ж міцне, не порветься! Бач, як їздять!

Хлопці хапають стільці дівчат, що їдуть перед ними, грає музика, барвисте коло вирує з запаморочливою хуткістю.

— Ну, панночко, як зупиниться, сядемо з вами!

Веронка хутко обертається. Біля неї стоїть молодий парубок. Високий та стрункий. На темному волоссі набакир шапка. В пошмищі вилискують сліпучо-білі зуби.

— Та я боюся.

— Чого там боятись! Я сяду ззаду і триматиму, гаразд? — Вона не може опертись цим радісним чорним очам. Хитає головою, що згодна. Обережно сідає поміж чотирьох ланцюгів. І зараз же згадує: а де ж Тоська?

Але Тосьці вже допомагає сідати якийсь невисокий рябуватий військовий.

— Ну, поїхали!

Веронка заплющує очі. Хуткість чимраз збільшується. Вітер б'є в обличчя. Вона почуває, що злітає все вище. Але зовсім не боїться, хоч серце так гучно стукає. Ззаду лунає веселий голос:

— Ну, а що? Приємно?

Міцними руками він тримає її крісло біля свого. Вони разом вирують над усією галявиною.

— Приємно!

— Ось бачите! Чого ж тут боятися?

Справді, не було чого боятися. Веронці навіть шкода, що цьому вже кінець.

— Тепер треба чогось випити. Як власне ваше ім'я?

— Веронка.

— Добре! А моє Еде. Що питимеш, Веронко, лимонад чи пиво?

— Краще лимонад ...

— Е, краще вип'ємо пива, в таку спеку, це найкраще. Ось тут є місце.

Вони сідають на дерев'яну лавку. Тут уже сидить і Тоська з своїм військовим. Вона хутким поглядом зиркає на Едка і починає кокетувати. Веронка вже шкодує, що вони прийшли сюди, але Едек навіть не дивиться на Тоську.

— Потім підемо на гойдалку, що?

— Гаразд.

— Пий же, Веронка! Чого ти така несмілива?

Вже не каже їй «паненка». Це й добре. Веронка обережно мочить губи в білій піні.

— Тільки один злотий! Шоколад з горіхами — раз, шоколад десертний — два, шоколад молочний — три і шоколад з фаршем — чотири! Все за один злотий! Тільки для реклами нашої фірми!

Едек перекидає ноги на другий бік лавки і в два стрибки повертається з шоколадом.

— Не треба ...

— Чом не треба? Гуляння так гуляння, а ні, так ні! Гризи, гризи, нема чого соромитися. Кренделя хочеш? Ей, жіночко, дайте по сюди кренделів! Тільки свіжих, бо це для моєї панни!

Сміються його чорні очі, сміється смугляве обличчя. Він моторний і прудкий як іскра.

— Веронка, я тобі подобаюся? Тільки не обманюй!

Веронка обливається полум'ям, але виразно каже:

— Так.

Веронка сама собі дивується. Їй здається, що вона знає його вже багато років. І не боїться, не соромиться, хоч звичайно вона така полохлива.

— Ну, а тепер на гойдалку! Ти ж добре тримайся!

У неї трохи паморочиться в голові після пива, м'ясо дивиться в прірву під ногами, але вона мовчить. Хай це триватиме якнайдовше. Зрештою дужі руки тримають її так міцно, що вона чуває себе такою впевненою, та безпечною, як ніколи.

— А тепер сюди. Ось глянь!

Під потужним стусаном молотка показчик сили підстрибує до самої гори. Веронка навіть не дивується: так і повинно бути.

— Ось на! А може ти м'ятних не любиш?

— Люблю ...

— Ну то їж. Ходім, купимо квиток лотереї.

Веронка виграє пляшечку одеколону, Едек хусточку.

— Бачиш, ще й придасться.

— А де ж Тоська? — раптом турбується Веронка.

— Навіщо тобі Тоська? Не бійся, вона дасть собі раду й без

бе. Такі не гинуть!

— Вона тобі не подобається?

— Ні. Ти мені подобаєшся.

— Алеж вона гарніша за мене, — каже Веронка тепер, коли

чуває себе цілком безпечною.

— Ти там знаєшся! Хочеш іще раз на карусель?

— Ось може тут? Такі коники ...

— Ну ... дійсно жодної приємності. Там, щось іншого. Люди

літає, як птах!

— Не паморочиться в голову?

— Ні.

Хтось вклоняється Едкові.

— Ходім, ходім ... — хутко тягне її за руку.

— Хто це?

— Та один товариш. Йому нема чого липнути до тебе.

Але ось уже вечоріє. Час вертатися додому. На прикінці Едек

упує ще Веронці смішну гумову вевірку. Вона червона, а коли

стиснеш — пищить.

В автобусі Веронка вже не боїться. Вона сидить, притулюючись до Едка, її рука в його долоні.

— Ти можеш вийти завтра ввечорі?

— Можу.

— Ну, то я прийду, гаразд?

— Приходь, Едю. Так по восьмій, коли я видам вечерю.

— Добре.

Ось уже й ворота.

— До побачення, дякую, Едю, тобі за все.

— Та що там ... може б поцілувала, га?

Веронка підносить раптом зблідле обличчя. Він ніжно обнімає

цілує її. Уста в нього гарячі, м'які і милі.

— Ти хоч трошки кохаєш мене?

— Так ... дуже ...

— Ну й добре. Пам'ятай же: завтра я буду!

Едек відходить, насвистуючи. Веронка довго стежить за ним

німа. Він високий, стрункий, весь сповнений якоїсь радісної

елості.

І тепер зустрічаються щодня. Кожного свята ідуть вкупі гуляти. В очах Веронки вже нема виразу колишньої боязкості. Вона

щаслива. Її навіть не турбує, що Тоська не розмовляє з нею —

сердиться, що не вона потрапила на Едка.

Рябуватий військовий вже більше не приходить. Але що Веронці до Тоськи — у неї ж є Едек.

— Чи дозволите піти сьогодні на цілий вечір?

— Куди це? До кіна? — доброзичливо посміхається сивий пан.

— До кіна... — соромливо признається Веронка. Вона похачаєм вдягається в свою найкращу синю сукню. На шиї застібнула подарунок від Едка, блакитне намисто. Едек вже чекає на неї під брамою.

Веронка дивиться на фільм. В темряві зали блимає ясна пляма. Хтось когось цілує, хтось за кимсь женеться, хтось рве квіти в саду. Веронка навіть не намагається зв'язати до купи сцени, що перебігають у неї перед очима, не силкується зрозуміти, в чім справа. Для неї найважливіше те, що вона сидить поруч свого Едка із спітнілою рукою в його долоні. Під час перерви Едек купує цукерки. Веронка поволі ссе їх, щаслива та горда.

— Гарно було, — зітхає вона, виходячи.

— Ет... — з погордою кривить губи Едек, — звичайна салонна картина... — Але зараз же, збагнувши, що може зробив дівчині неприємність, бере її під руку.

— Веронко!

— Що, Едю?

— Давай поженимося, а?

Дівчина мсвить. Вона хотіла б сказати багато, багато. Але голос застрягає їй у горлі. Вона з трудом ковтає слину.

Тепер це вже ухвалено. Вони зараз же поберуться, як тільки Едек стане на роботу. Йому вже навіть обіцяють роботу на газовому заводі.

Пливуть щасливі дні. Веронка все робить, як у сні. Як у сні, тріплет лискуватий паркет. Радісно посміхається їй полум'я кухонної печі. Блакитним небом розтинається стеля. Прудким шумливим струмком спливають дні.

Аж якось: — Сузанно, я виїжджаю на два дні.

Веронка помічає раптове сяйво в очах панича. Раптове сяйво, що зараз же ховається в тіні повік.

Вона не думає про це. Тільки ввечорі перед брамою:

— Едю, пан виїхав...

— Ну і що ж?

— Я трохи боюся...

— Замкнися на ключ.

— Нема ключа в дверях.

Він стоїть заклопотаний. — А що ж робити?

— Ходи зі мною...

— Щоб не було тобі потім яких неприємностей!

— Адже ніхто не довідається, а мені якось... сміливіше...

Вони йдуть на гору.

— Ти лягай, а я сяду біля тебе.

Веронка гладить його жорстку руку. Блакитним небом розпинається перед нею стеля тісної кімнати.

Кроки.

— Сховайся за порт'єру!

— Веронко...

Голос панича глухий, придушений.

— Веронко...

Обороняючись вона витягує поперед себе руки. Але міцні руки вже хапають її. Кидають на подушку, роздирають синю шовкову сукню.

Тоді Едек. Очі йому налилися кров'ю. Потужні кулаки, як молотять зверху. Раз — і ще раз. І ще. Поки його не одриють тремтячі від жаху руки Веронки.

Панич витирає рукою кров. Враз набрякла губа гидко спотворене його вузьке обличчя. Він весь тремтить.

— Ти... негіднику!..

Едек стоїть навпроти нього. Високий, кремезний, спокійний. Холодно дивиться на те, як тече кров.

Слухає, як панич розмовляє з кимсь в передпокої по телефону.

— Тікай!

— Навіщо? Вони мені нічого не роблять.

Проте вони роблять. Веронка не може зрозуміти. Вона стоїть біля письмового стола сивого пана й розповідає йому все, як чула. Голос їй уривається. Але це ні до чого. Хазяїн заперечливо махає рукою з довгими випещеними нігтями.

— Ні, Сузанно, — каже він так само спокійно, доброзичливо рішуче, як завжди.

І Веронка простує до кухні пакувати свій чемоданчик. Складає свої мізерні речі і міркує, що навіть не встигла попередити Едка про найголовніше: що у неї буде дитина.

— Рік ув'язнення, — лунає як удар батою. — Рік, — повторює Веронка сама собі, намагаючись вирахувати, зіставити, охолодити мозком цей незрозумілий, жахливий термін часу, що відкріплює її від Едка неприступною прірвою темряви.

З польської переклав
Михайло Івашура.

Терень Масенко

ГОЛОС БРАТІВ

I

„Чорногора хліб не родить,
Не родить пшеницю,
Викохує вівчариків,
Сирок і жентницю ...

Яка ж то та полонинка
По весні весела,
Як овечки у ню ідуть
Із кожного села ...“

Там стоять, чолом до неба
Дістають Карпати —
Горян роду слов'янського
Камінні палати.

І зелені полонини,
І веселі ріки
Вросли в душі слов'янській
Піснею навіки.

Пісня нашого Тараса
Перейшла Карпати —
Аж у гори підвелася
В галичанську хату !

Коломийка далеченька
Перейшла заброди —
Стала голосом Шевченка,
Славою народа !

II

„Полонинко, верховинко,
Чимось так згорділа,

Чи не тими овечками,
Що - сь тільки уздріла ?..

Співаночки мої милі,
Де я вас подію ?
Хіба я вас, співаночки,
Горами посию ?..“

Так співали - примовляли
Сотні літ гуцули ...
Ой, гуцули ! Зла навала
Гори не минула !

Підступають недалечко
В сизому тумані —
То не люди й не овечки,
То пани погані.

Починають тоскний клекіт
Вікові смереки :
— Вороги вже недалечко,
А брати далеко !..

Як в душі народа рани —
Пізно, може, рано,
Ой, гуцули, ой, горяни,
З Сходу буря гряде !

III

Чорні ночі над Карпатами,
Над гуцульськими оборами.
Вітри гривами патлатими
Розходилися над горами.

Бори скелями зеленими
Стали вряд над полонинами.

Юрій Блохин

ФРАНКО І ШЕВЧЕНКО

Франко був письменником, тісно зв'язаним з інтересами та устремліннями трудящих мас. В цьому основна причина ненастанної пильної цікавості з боку Франка до творів геніального сина українського народу Т. Г. Шевченка.

Ще в дитинстві твори Шевченка справили виключне враження на Франка. Наділений надзвичайними здібностями, хлопець без особливих труднощів вивчив напам'ять майже всього «Кобзаря». Молодий Франко не цікавився схоластичною писаниною галицьких журналів. Розділів теорії в цих журналах він зовсім не читав. Але потяг до глибшого пізнання Шевченка у нього був такий сильний, що коли з'явилися у львівському журналі «Правда» статті, присвячені Шевченкові, юнак переміг свою органічну нехоть до галицької критики і прочитав ці статті.

У період найвищого ідейного і творчого піднесення Франко поглиблював вивчає Шевченкову поезію. 1881-82 рр. в радикальному органі «Світ» публікує «студії», де аналізує поеми «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ». Особливо цікавим є дослід під заголовком «Темне царство», присвячений двоюрідному останнім творам. Подібно до Добролюбова, Франко, розкриваючи ідейний зміст творів, принагідно дає блискучу характеристику задушливої, гнітючої дійсності миколаївської Росії, протестом проти якої й були «Сон» та «Кавказ». Всупереч націоналістичним дослідникам Франко розвиток Шевченкової творчості зв'язує насамперед з розвитком суспільної думки в Росії. Поема «Гайдамаки» Франко вважає твором переламним: «Аби докладніше зважити який се був перелам, треба нагадати, що Шевченко жив тоді в Петербурзі, обертався серед високо освічених кружків... Треба нагадати, яка то поразка була в російській літературі на початку сорокових років, і які думки носилися тоді в головах передових російських людей, висувалися в передовій російській печаті. Три великі російські письменники — Пушкін, Грібєдов і Лермонтов, усі передчасно походили вже в могилу, але твори їх, особливо ті, що могли вважатися остатнім словом кожного з них («Горе от ума» Грібєдова, «Євгеній Онегін» Пушкіна, «Герой нашего времени» Лермонтова), жили серед читаючої громади й робили великий вплив на думки та переконання, тим більше, що сміле, гаряче слово Белінського додавало їм ясності й ширини. Четвертий геніальний письменник російський Гоголь саме тоді стояв у найкращім розцвіті поетичної творчості, писав або задумував писати свої найкращі твори «Ревизор» і «Мертвые души».

В розвідці «Темне царство» Франко не дошукується впливів того чи ін-

письменника на Шевченка, але ясно підкреслює, що в 40 рр. і ідейні Шевченка ширшали у зв'язку з загальним розвитком прогресивних ідей передовіших колах російського суспільства, і Шевченків потяг до реалізму мірою визначався його глибоким проникненням в суть процесу розвитку російської літератури. Розвідка «Темне царство» попри застарілу термінологію (яка в разі перевидання розвідки потребує заміни) є класичний зразок в літературознавстві: тут Франко перший з дослідників правдиво, без застережень розкрив ідейний зміст поеми «Сон» і «Кавказ».

В 1889 році у Львові вийшла з друку окремою книжечкою поезія Шевченка «Перебендя» з просторою передмовою Франка. Тезу про народність Шевченка, проголошену ще Добролюбовим, Франко пробує прикласти до конкретного аналізу окремого твору — «Перебенді». Він також доводить, що Шевченкові погляди на особу митця, на роль митця в суспільстві склалися під впливом тодішніх романтиків, а також під впливом Пушкіна. Така постановка питання була дуже не до смаку українським націоналістам, які народність трактували, як цілковиту обмеженість вузько національними рамками. На такому плані розглядали й творчість Шевченка. Саме з таких установок виходив Кониський, коли у львівській «Правді» виступив із статтею, спрямованою проти Франкового аналізу «Перебенді». Франко відповідає влучно і контрастно. В дискусії визначилася протилежність методологічних позицій Франка і Кониського (якщо позиції останнього можна назвати методологічними). Франко обстоював потребу не лише праць, які дають загальну характеристику творчого шляху Шевченка, але й дослідів спеціальних, які були б ґрунтовним ґрунтом для наукової концепції розуміння творчості поета. Кониський вперечував доцільність дослідів спеціальних, очевидно, виходячи з того, що в статтях загального характеру легше перейти на ґрунт антинаукової націоналістичної декламації про «національну виключність» Шевченка тощо.

1890 року галицька буржуазна партія народовців вирішила видати Шевченкові твори. Буржуазні ділки на спеціальному засіданні з цинічною одвертістю домовлялися між собою, як сфальсифікувати текст поезій Шевченка, відповідно до вимог галицьких філістерів. В члені редакційного комітету включили й Франка, плекаючи надію його науковим авторитетом прикрити свої брудні махінації. Але Франко, дізнавшись про наміри цих ошудів, із гнівом і презирством відмежовувався від них: «Як згорі можна догадуватися,— писав Франко у журналі «Народ»,— Шевченко таки не влізав ні з хвостом, ні з головою в сак австро-рутенської дощовщини. Значить, повне та ще й критичне видання всіх українських творів Кобзаря явилось відразу ділом неполітичним. Ми маємо певну звістку про те, що на інтимній нараді народовців, при якій не було деяких членів Шевченківського комітету редакційного, ухвалено... видати Шевченка повного. ... Я прилюдно зрікаюся засідання в тім комітеті і до обкрадання Шевченка руки не приложу».

Народовці-«редактори» спіймани на гарячому і боячися громадського осуду примушені були спішно замінити сліди своїх злочинних намірів. Вони ретельно заявили, що готуватимуть «по можливості» повне видання «Кобзаря»... Франко залишився в складі редакційного комітету, щоб і надалі

оберегати твори великого поета від фальсифікації. І незабаром йому довелося прийняти бій з народовцями. Омелян Огоновський, професор Львівського університету, людина безмірно тупа і настроєна реакційно, взявся писати для видаваного «Кобзаря» критичний розгляд Шевченкових писем. Франко запротестував. В листі до Драгоманова він каже: «Огон... стоїє... на тому, щоб додана була критично-естетична оцінка творів, я спротивився тому, бо й то знаю, як виглядає така оцінка пером Ом. Натомість я стояв за тим, щоб до кожного важнішого твору — чи то першим чи при кінці тому додано було все, що ми знаємо про постання твору, його сюжет і форму, а також пояснення стрічаючихся в ньому і власних і географічних».

З великим запалом вітав автор «Бориславських оповідань» вихід в Жовтень 1890 р. збірки «Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії». Він підкреслює особливу революційну значність видання в обставинах тодішньої політичної реакції, що панувала на всьому просторі України по обох боках російсько-австрійського кордону.

Заповітною мрією Франка було написати докторську дисертацію на тему про політичну лірику Шевченка 1840—1846 рр. Але така тема була абсолютно неприйнятна для буржуазної професури, яка мала присуджувати ступінь. Франко мусів зректися своєї теми. Пізніше він виступив із «таблицями лекцій» на тему «Наймичка» Т. Г. Шевченка, в якій розгорнуто зіставлення вищезгаданої поеми Шевченка з його ж таки повістю «Наймичка». Зіставлення дало змогу Франкові зробити цілий ряд важливих спостережень щодо композиції, структури образів прозового й віршового різновидів твору.

Уже в 90-х рр. Франко (див. статтю його «Тарас Шевченко» в журналі «Зоря», 1891 р.) визначив місце Шевченка в європейській літературі. Але найбільш чітко це визначення розгорнуто було Франком в 1915 році. «Тільки коло 1840 р., — писав Франко, — появляються в різних європейських літературах твори, в яких селянин виступає, як герой повісті, а його життя служить її темою. У Франції ця нова течія зв'язується з іменем однієї найближчих письменниць, Жорж Занд, якої оповідання „La mare au diable“ (François le Champi) і ін. взяті з селянського життя. В Німеччині Бертольд Ауербах відкриває 1893 р. серію своїх „Schwarzwälder Dorfgeschichten“, які, безумовно, були перехвалені. В тім же часі на польській мові з'явилися оповідання Крашевського „Ułana i Jermola“, а на російській подібні речі з'явилися при кінці сорокових роках, а саме: «Записки охотника» Тургенєва, «Антон Горемыка» Григоровича, «Бедные люди» Достоевського... І раптом з 1840 р. появилася фігура, що не має паралелі в світовій літературі, — знаємо ж хіба Роберта Бернса в Шотландії, — селянський син, що більше як двадцять років життя провів під ярмом кріпацтва. І він не з'являється як герой якогось роману, чи поеми, але як живий творець, працюючи й борючись за потоптані людські права поневоленого селянства і знешчавленого українського народу, разом з тим — як оборонець всіх покривджених».

Наприкінці 90-х рр. Франко пише свою розвідку «Секрети поетичної творчості». Говорячи тут про особливості художнього слова, ставлячи в теоретичному плані проблеми специфіки віршу, Франко основним матеріалом для своїх узагальнень бере вірші Шевченка. Розвідка дає ряд дуже цікавих

спостережень над формою поезій Шевченка. Досвідченим оком пропонує пошукати в поезії Шевченка особливості художньої виразності, емоційної дієвості.

В 900-х рр. і пізніше Франко знов таки публікує статті, замітки, приписує Шевченкові («Шевченкова «Марія», «Шевченко — ляхам», «Шевченко», «Містифікація чи ідіотизм?», рецензія на показник Комарова «Шевченко в искусстве и литературе», і багато інших). Деякі з них заслуговують особливої уваги, як напр., стаття «Шевченко і Єремія», надрукована в 1904 р. в журналі «Літературно-науковий вісник». В ній Франко виступає проти вченого Щурата, який у Відні на Шевченківському вечорі, характеризуючи творчість великого поета загальними фразами, провів історичну паралель між Єремією і Шевченком. Розпачливо-безнадійні і давньоєврейського пророка Єремії нічого спільного не мають з громадським пафосом Шевченка, — казав Франко. Порівняння таке не про- безмістове, воно дуже шкідливе, бо затемнює основний зміст творчості великого поета.

Але і в роботах Франка на теми не зв'язані з творчістю Шевченка чомусь можна натрапити на поодинокі влучні зауваження про поезію останнього про її суспільно-політичну роль. В одній із статей Франко різко викрипує епігонів Шевченка, які, не розуміючи ідейного змісту творів свого великого попередника, наслідують зовнішні прояви форми його поезії; у статті «Нові причини до історії польської суспільності»... говорить про антишляхетські настрої Шевченка, виникнення яких, на його думку, було важливим фактором у формуванні патріотизму художника і т. д.

Велика заслуга Франка полягає також у тому, що він своїми статтями популяризував творчість Шевченка на Заході. Він був прекрасно обізнаний тою нечисленною літературою про Шевченка, що виходила різними мовами, живив за перекладами з Шевченка, навіть рецензував деякі з них, і, на- шті, сам переклав на німецьку мову ряд творів — «Марію», «Заповіт», «Люди! Люди, небораки!» та інші. Ці переклади бездоганно передають Шевченків зміст і особливості його стилю.

Такий постійний інтерес Франка до постаті Шевченка, звичайно, не випадковий. Франко, як і Леся Українка, як Коцюбинський, був у багатьох відношеннях одним із кращих продовжувачів Шевченка. Він підхопив і розвивав Шевченкові ідеї. Подібно до Шевченка він був великим новатором української літератури.

Усякий реформізм у його справжній реальній суті Франко люто ненавидів. Оцінюючи проект суспільної реформи доктора Тіля (Берлін), Франко з презирством характеризує цей проект, як латинину із різномірних і суперечливих між собою поглядів, половинчастих заходів, пристосованих «хіба до того, щоб навіки удержати селянина в такім стані, щоб він, правда, не по- прав з голоду, не бунтувався і платив податки, але рівночасно становив ту відстатілку поступу, яка дає для цивілізації свої соки, але саме не бере в ній участі».

Кріпосницьку реформу звільнення селян, яку в Галичині проведено в 1848 р., Франко ані трохи не ідеалізує.

Подібно до того, як Шевченко в своїй поезії «Якби ви знали, панчине», викривав прекрасноцінні рожеві елегії кріпосників поетів, так само і Франко викриває реакційний зміст твору галицького поета, попа Устіановича, який опіював «селянський рай» у Галичині. З глибокою іронією пародіює Франко поезію Устіановича:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре?
Святу землю в банку заставляє,
В довги впадає, як в бездонне море,
І поти б'ється, аж остання рація
На нього спаде — ґрунту ліцитація —
І поки в найми не пошкандибає. —
Гей, хто на світі кращу долю має?

Франкова оцінка наслідків реформи цілком збігається з народною оцінкою. На початку 80-х років у російському женецькому журналі «Вільне слово» Франко вмістив кореспонденцію про настрої та ідеали галицького селянства. По скасуванню панщини, — каже він, — народ співав:

Просим бога за цісаря і святої матки,
Дарував нам цар панщину,
дарує й податки!

А тепер, коли цісар не то що податків не дарував, але й побільшив до нечуваних уперед розмірів, народ починає співати зовсім не тої:

Ой цісару, цісарику, яке ти ледащо,
Береш людей, береш гроші, тай не знати за що.

Франко полегливо домагався, таких кардинальних змін у суспільній системі, в економіці, які в очах кожного «порядного» буржуа були нічим іншим, як «червоним бредом» революціонера. Він вимагав знищення усіх кріпосницьких пережитків, всієї системи буржуазно-дворянського конституційного ладу Австрії. Іще замолоду в брошурі «Чого хоче... галицька робітничка громада» на першому місці він ставить вимогу: «щоб уся земля з лісами й пасовиськами, ріками й озерами належала до тих громад, котрі на ній працюють».

1898 року українська буржуазія відзначала 50-літній ювілей скасування панщини. Галицькі буржуа не поскупилися підкреслити «спасенність» цієї реформи для селянства, і врозріз із цими голосами знову зазвучав суворий голос Франка: «із старої панщини, знесеної ще 50 літ тому, полишилися досі немалі хвостики, і тиснуть нас, і будуть іще тиснути й наших дітей. Тільки позбувшись всіх отих хвостиків панщинного ладу, які лишилися досі, тільки здобувши повну горожанську та політичну рівність, ми зможемо обходити правдивий празник свободи. Тепер ще далеко нам до нього!»

1880 р. Франко мужньо виступає проти міщанських наклепів на революцію:

Вам страшно тої вогняної хвилі,
Коли з мільйонів сердець, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застилі
Шкарлуці світа розірве на нім?

звертається поет із запитаннями до буржуазної інтелігенції:

Ви боїтесь, щоби криваві хвилі
Не потекли і не пімили дім
Близької освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?
Не бійтеся! В кривавих хвилях навалі
Не згине думка, правда і добро,
Лиш краще, ширше розвіється далі.
Не бійтеся! Не людськості ядро
Та буря зламить, а суху лушпину. —
Ядро ж живе розростеться без вину.

У вірші «Гриць Турчин» поет, звертаючись до рекрута-селянина, радить йому вчитися орудувати рушницею, щоб бути готовим, коли залунає бойовий заклик, збройної статі до боротьби за народні права.

Франко надзвичайно пильно вивчав всілякі архівні матеріали, зв'язані з селянськими рухами в Галичині. «Жаль, — писав він, — що у нас досі ніхто не знявся навіть збиранням матеріалів про ті аграрні процеси і бунти, з яких тільки дуже мало випадів попало в газети. Але що свого часу всні мали тривожити наші пануючі верстви, сьому можна багато доказів навести...».

В повісті «Лель і Полель» (1887 р.) Франко зображує картину суду над селянами, що вчинили «аграрний бунт». Устами Владка Калиновича характеризує Франко цих селян, як борців за потоптані ідеали справедливості, як мужніх героїв, що не зважаючи на різочу нерівність сил виступили на боротьбу.

1889 р., зацькований польською шляхтою, поет опинився в тюрмі. Тут він написав свої «Криваві сніги». Перед уявою поета довгим рядом проходять історичні страдників, легендарних і історичних борців за кращу долю людства... Галілей, Коперник, Гонта, тисячі закатованих шляхтою гайдамаків... всі вони, боронці права людини вільно мислити й вільно жити, зазнали людських мук і загинули на тортурах. Їхні криваві рани приковує зір поета. Він вкладається на недавнє минуле, пильним оком дивиться в сучасне йому життя і скрізь бачить муки, кров, смерть кращих людей, що обстоюють справу людськості:

Минув час мук? Брехня! Чи ж давній час,
Як гибли Пестель, Кара-озов, Сня?
Як мучивсь Достоевський і Гарас?

Поет бачить, що дійсність, яка оточує його, мало змінилася. По старому навколо дзвенять кайдани і тисячі селян даремно очікують у тюрмах монаршого правосуддя. Страждання багатьох поколінь не повинні пройти марно для гнобителів... І поет закликає:

Не м'якніть без часу! Гартуйте сили!
Гоніте звіря, бийте, рвіть зубами!

Скільки пристрасті, революційного пафосу в цих рядках! І як це нагадує Шевченків гнівний пафос в його звертанні до панів:

І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснуетих,
Розтну, розрву, розпну,
І вашей крові, собаки,
Собак напою...

Шевченківський колорит дуже виразно відчувається також у поемі Франка «Смерть убійці». Картини панського знуцання, ненависть до пан-гнобителя, гаряче уболівання долею кріпака, виправдання жорстокої помсти над паном — все це подано в тонах суворой Шевченкової музи.

Можна вказати ще на цілий ряд художніх творів, публіцистичних висловлень Франка, в яких він виявив себе послідовником, продовжувачем революційного демократизму Шевченка, в яких він не раз із цілковитою прямолінійністю обстоював ідею революційного перетворення суспільства. Взяти хоча б поезію «Конкістадори», написану Франком у 1904 р. Хто уважно перечитав весь творчий набуток автора «Бориславських оповідань», той знає, що художник за історичні теми брався тільки тоді, коли в зображенні історичної минувшини міг повністю виразити ті думки, ідеї, що найбільше хвилювали його і позначалися практично на його суспільній діяльності.

В «Конкістадорах» поет із захопленням малює надзвичайно пластичний образ відважних аргонравтів, завойовників нових світів. Звідки така блискуча виразність малюнка, звідки оптимістичний бойовий настрій, яким перейнятий вірш? Все це стає ясным, коли зважити, що образи конкістадорів символізують послідовних революціонерів, борців за кращу долю людства, борців, що зважуються спалити кораблі і тим відтяти собі шлях до відступу.

До відважних світ належить,
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигнуть нам
Нову, кращу вітчизну!

У 1903 році Франко написав статтю, присвячену діяльності одного з галицьких ретроградів, попа Гушалевича, який склав колись досить відомий у Галичині гімн: «Мир вам, браття, всім приносим». Викриваючи реакційний зміст зазначеної вірші цього «поета», Франко водночас виявив глибоке розуміння революційних подій 1848 р.: «Оце («Мир вам, браття, всім приносим»). — Ю. Б.) писав, — каже Франко, — руський «поет» у квітні, чи в початку мая 1848 р. ... коли весь світ кипів і хвилювався ... коли селянство руське завдяки не мирові, а революційним бурям входило в нову фазу свого життя! Кожне слово того гімну, як на ту пору, було кричучою брехнею ... Правда, були такі елементи, що бажали мира, ті самі елементи, що жили й панували через визиск народної маси ... та негамовними рухами тієї маси чули себе захитаними ... у своїм пануванні та дармоїдстві. Ті народні п'явки — бюрократія та теократія справді жажалися всякого руху і бажали якнайглибшого, якнаймертвішого мира. Їх бажання й знайшли вираз у Гушалевичевій пісні; її строфи, несені повільною, лінивою, мов хід робучих полів, мелодією, поплили по Галицькій Русі, мов відвар дурійки, мов холодний подув реакції, що швидко мала запанувати в цілім краю». Так гостро картать контрреволюцію, як це робить Франко у вищенаведених рядках, так гаряче співчувати революційному рухові мас міг тільки істино народний письменник-демократ. Саме таким письменником-демократом і був Франко на протязі всього свого життя.

Як і Шевченко, Франко люто ненавидів гнобителів України — польську шляхту. В таких творах, як «Довбанюк», «Іригація», «Основи суспільності», «Панські жарти» та інших Франко з неповторною майстерністю змалював

образи польських шляхтичів, що живилися соками українських трудящих мас, криваво знущалися з українського селянина і по-варварському нищили українську культуру.

Як палко мріяв Франко про звільнення Західної України від шляхетського панування! Як і Шевченко, автор «Мойсея» вірив у непереможну силу братерських зв'язків російського й українського народів. Ще на початку 80-х років минулого століття в женецькому журналі «Вольное слово» Франко писав, що галицькі трудящі маси в своїй боротьбі за звільнення мають братерської допомоги російського народу. І тепер, коли Галичина радісно святкує день довгожданої волі, доречі згадати видатного письменника, що прозірливо передбачав прийдешнє. Передбачав, бо був справжнім народним художником. І ім'я його як народного художника слід поставити поруч імені Шевченка на золотих скрижалях української культури.

Катерина Коцюбинська ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН КОЦЮБИНСЬКОГО І ФРАНКА

Історико-літературне значення Коцюбинського з особливою яскравістю розкривається на фоні його взаємин з письменниками-сучасниками. Одною з таких змістовних сторінок є взаємини з Франком.

У відомому автобіографічному листі, розкриваючи складний процес свого формування як письменника, Коцюбинський перелічує улюблених письменників, під впливом яких він «виробив свій літературний смак». В цей цікавий, але неповний, бо складений у 1901 році, список Коцюбинський включив лише декілька імен своїх сучасників — українських письменників. Ім'я Франка там стоїть на одному з перших місць.

Буржуазно-модерністичний напрямок сучасної йому української літератури Коцюбинський гостро засуджував. Дружнє листування М. Коцюбинського з В. Гнатюком дає багатий матеріал для розуміння того оточення, в якому на початку літературної діяльності обертався Коцюбинський, бо у видавничих справах він був зв'язаний з Галичиною. Приятелювання з Гнатюком виросло на фоні не тільки видавничих справ, а й обопільних літературних уподобань. Не доводиться говорити, як далекі були погляди Коцюбинського від усього обмеженого, реакційного; Гнатюк, що в своїй видавничій роботі мусив «висварюватися з різними патрістами», як він пише, теж тяжив до всього передового. Досить згадати такий факт, що в одному з перших випусків серії «Видавничої Спільки» Гнатюк, як секретар видавництва, видав таких російських письменників, як Шедрін, Глеб Успенський, Гаршін і М. Горький.

В одному з листів до Коцюбинського він висловлює своє здивування з приводу того, що члени товариства «Молода Муза» (модерністи — Яцків, Остап Луцький та інші) так «люблять М. К.»

«Звідки у членів «Молодої Музи» така любов до Вас, що як лише де про себе говорять, зараз і вас між себе втягають, тимчасом я не бачу між ними й Вами ніякої ідейної сполуки, а й особиста мабуть не дуже велика».

(Лист В. Гнатюка до М. Коцюбинського 1-І 1909 р.
Архів М. М. Коцюбинського в Чернігові).

Сполуки дійсно не було. Представника одної з тих течій, члена «Молодої Музи» Філянського своєю дотепною гострою рецензією Коцюбинський «за висловом Гнатюка, знищив» (рецензія «Лірика», Філянський, ЛНВ). «Що ж

каже на те Пчілка, яка його так вихваляла в «Рідній Україні» — пише Гнатюк у листі 7-ІІ 1907 р. «Легше перейти велике, тількищо зоране поле, раз-раз спотикаючись на грудках, ніж перехопитись через білу пустиню тої книжки з піскуватими кучугурами віршів». Так характеризує Коцюбинський письменника, наскрізь пройнятого ідеями містицизму, індивідуалізму тощо.

На фоні цих розходжень особливо яскравим стає той високий пієтет до Франка, який незмінно триває протягом всього життя письменника. Матеріалом для характеристики взаємин та зустрічей являється, разом з листами до Франка до Коцюбинського, що зберігаються в Чернігівському музеї М. Коцюбинського, також і згадане листування з В. Гнатюком, бо любов і кохана до Франка — це був той стрижень, який зміцнював дружбу Гнатюка з Коцюбинським. Численні згадки про Франка в листах обох кореспондентів свідчать про це.

Знайомство М. Коцюбинського з І. Франком почалося з 1890 р. листуванням, бо хоч того ж року Коцюбинський і їздив у Львов в товаристві з Тржцинським з Вінниці, але ніде нема доказів зустрічі з Франком.

Перший лист Франка, датований 1-X 1890 р., вводить досить докладно літературну роботу Франка і містить в собі подяку за вислану Коцюбинським книжку, потрібну для роботи Франка. Франко цікавиться новинами з України і просить, повернувшись з Києва, написати: «що там бачили, ким і про що балакали, скільки це може обходити галичан і скільки писмо видержить», натякаючи на цензуру. Систематичного листування між ними не було. В Чернігівському музеї М. Коцюбинського зберігаються лише 4 листи і два автографи * на книжках, подарованих М. Коцюбинському Франком. Листи ці не публікувалися, тому я дозволяю собі навести з них деякі уривки. Слідуючий лист з 24-VI 1896 р. офіційний. Франко запрошує Коцюбинського до співробітництва в галицьких журналах, де «були б пожадані праці про просвіту, соціальний та громадський побут нашого народу, а надто критика літературна та дсписи про біжучі факти».

17-I 1901 р. Франко пише Вірі Іустинівні, дружині М. Коцюбинського, з прохання дати передмову до збірника творів М. Коцюбинського, який «бирались видати в Києві. Франко не зміг дати передмову за браком часу:

... «я так щиро поважаю Вашого мужа і так високо ціню його талант, що Ваша просьба написати передмову до збірного видання його оповідань мала для мене надто багато принадного, щоб я міг відразу відмовити на неї... Сказати щось шаблонне — іза себе соромно і було б вневажливо для самої книжки».

І останній лист, датований 28-VI 1903 року. На прохання Коцюбинського дати щось для альманаха, якого він випускав, Франко надсилав свій вірш і збірку творів і пише:

«Давно бажав післати Вам дещо зі своїх нових речей, та ніяк не зберуся викінчити. Шлю Вам тимчасом томик моїх оповідань — виберіть собі відтам, що Вам подобається (може «Отця гумориста»); сей томик іще досі не вийшов у світ. А з віршів посилаю Вам тимчасом пару ди-

* На одній з книг («Створення миру») такий напис: «Дорогому товаришу М. Коцюбинському щиро відданий Ів. Франко».

стихів. Бажаю закінчити хоч першу пісню «Мелеагра» та досі ледве дотяг до 100 віршів. Якби могли Ви підждати ще зо два тижні (напишіть про се), то може б спромігся першу пісню. Річ написана гекзаметром, в дусі старинної епопеї, хоч надихана новочасними діями.

Мова йде про вірш «Стріли», якого було надруковано в альманасі «З по-току життя». Починається він так:

Лук металевий і стріл сагайдак, тетива дзвінкострунна —
Нум на все: підле й гідке бистрії сгріли пускати!

В альманасі «Дубове листя» було надруковано «Мій злочин». Листів Коцюбинського до Ів. Франка ми не маємо. Відомо, що перші крески літературної діяльності Коцюбинського були відзначені Франком рецензіями, статтями. Одна з цих раних рецензій написана 1896 року і вміщена в журналі «Зоря». Франко сповіщає про наслідки літературного конкурсу. Коцюбинському за оповідання «Для загального добра» призначена була премія. В конкурсі також брав участь галицький письменник Маковей своєю новелою «Весняні бурі». Обидві новели рівні щодо «загальної стійкості», але тому, що сюжет новели Маковея ближчий до галицького читача, журі визнало за потрібне на першому місці поставити твір Маковея. Твір Коцюбинського Франко оцінює тут же так (подаємо скорочено):

— «Оповідання «За дла загального добра» свідчить про талант ширший, міцніший і свобідніше розвинутий, ніж у д. Маковея... Оповідання се веде нас на ґрунт новий і досі неторканий нашою белетристикою, малює життя селян, молдаван бесарабських, малює далі, може трохи пересадно чорно, ту катастрофу, якою для тих селян являє ся урядова війна з філоксерою... Сцена з життя молдаван в оповіданні змальована дуже гарно, а такі малюнки, як поїздка хазяїна з жінкою і дітьми на виноградник, як палення вирубаних виноградників і розпука жінки хазяїна на завсіди вриваються в пам'ять читача, так вони ярко і пластично змальовані автором. Та зате оповідання трохи розтяжене... Мова у Коцюбинського гарна, техніка писательська вироблена більше, ніж у д. Маковея...»

Трохи пізніше в «Літературно-Науковому Віснику», в розділі «Огляд нової літератури» Франко вміщує переклад статті С. Русової з «Русской Мысли», де є такі рядки з характеристикою Коцюбинського:

...«Коцюбинський залюбки підхоплює різні нові появи народного життя, його психологічна аналіза однаково глибоко заходить у душу не лише українця, а й молдавана і татарина».

(Ів. Франко — С. Русова, 1904 р., ЛНВ, ч. 14).

А 1904 р. в тому ж розділі «Літ.-Наук. Вісн.» Франко пише:

«Ми високо цінимо талант Коцюбинського і його нарис «На каміні» вважаємо одною з найцікавіших перлин літератури, та проте мусимо сказати, що сей автор якось не поступає наперед, не зважається на ширший твір, який дав би змогу розвинути ся його талантові, але, ста-нувши від першого разу високо в ряді наших новелістів, так і держиться на сьому становищі».

(ЛНВ, 1904, кн. II, стор. 79).

В кн. X того ж року знов на сторінках ЛНВ зустрічаємо таку ж високу оцінку Коцюбинського:

«Між прозаїстами 90-х років на першому плані стоїть М. Коцюбинський. Він дав для збірника пам'яті Котляревського лиш невеличкий етюд, психологічну студію «Цвіт яблуні». Але й сей етюд виявляє тонку обсервацію дуже зложеного психологічного процесу — вражіння письменника, у якого вмирає одинока улюблена дитина і якого фантазія при тім, всупереч його волі, нуте і складає всі деталі як матеріал для будучого твору».

Коли саме відбулося перше особисте знайомство встановити не можна. В спогадах Гнатюка згадується зустріч так (очевидно вона й була першою):

«Ів. Франко писав якраз «Мойсея» під той час, як М. Коцюбинський над'їхав до Львова*. В часі відвідин у нього зі мною читав автор деякі уступи з своєї поеми, які зробили на М. Коцюбинського сильне вражіння».

В рефераті про Франка Коцюбинський так описує цю зустріч:

«В своїй убогій хаті він сидів за столом босий і плів рибацькі сіті. Плів сіті і писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попалася риба в його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою».

Тоді ж вони втрох їздили в село Яйківці, бажаючи показати Коцюбинському «наше село». При повороті до Львова, чекаючи на поїзд, Франко написав своїх «Конкістадорів».

Або смерть, або перемога.

Се наш оклик боевий.

Пізніше вони зустрічались у Криворівні (в Карпатах) два рази: в 1910 р. в серпні і в липні 1911 р., коли Коцюбинський працював над збиранням матеріалів для гуцульської повісті. Участь в роботі з місцевим фольклором брали як Франко, так і Гнатюк, автори етнографічних та етнологічних збірників.

Останні роки Франко через свою важку хворобу мало писав, а тому безпосередньо з його писань не видно оцінок Коцюбинського. Зате ставлення до Франка з боку Коцюбинського має безліч ілюстрацій. Останнє делікатне листування між ними, очевидно, не листування з Франком, тому майже в кожному листі до Гнатюка Коцюбинський розпитує про Франка, передає йому привіти тощо. Видаючи у Львові свої твори, він дуже хотів, щоб передмову до них дав сам Франко і завжди цікавився рецензіями Франка на свої твори. Загалом Коцюбинський цікавився всіма працями Франка. Уважно, з підкресленнями, читав його статті на політичні теми, про що свідчить бібліотека Коцюбинського. В листі до Гнатюка від 8-IX 1905 р. Коцюбинський з захопленням пише про виступи Франка в галицькій пресі:

* В 1905 році.

«Вісник» дістав сими днями. Дуже Вам дякую. Стаття Франка надзвичайно подобалась мені. Я просто подивляю розум та талант того чоловіка. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести оту гнилятину на чисту воду. Дай йому, боже, здоров'я, тому Франкові. Я надзвичайно люблю і поважаю оту світлу людину. Як побачите його, перекажіть йому од мене сердешне привітання.

Під «виведенням отої гнилятини на чисту воду» Коцюбинський, очевидно, розуміє статтю «Дещо про пресу», ЛНВ, 1905 р., т. I, де Франко картає галицьку пресу, яка втратила здібність простого і ясного інформування читача, значить, першу і елементарну задачу преси.

Зрозуміло, що хвороба Франка, про яку перший сповістив Коцюбинського Гнатюк, надзвичайно вразила Коцюбинського. Про це він пише такими словами до Гнатюка:

«Мене дивує наша преса: здається, Франко заслужив на те, щоб ним більше цікавились: можна б щодня подавати звістки про стан його здоров'я. Адже Франків у нас не густо. Боже, які ми ще некультурні! Так мене вразила ота сумна звістка, що я й сам занедужав і два дні лежав. Та й тепер ні про що інше не можу думати. Все згадую нашу останню стрічу. Нашу подорож на село, розмови — і просто серце болить, і жаль обгортає невимовний». (М. К. до Гнатюка 30 - IV 1908 р.).

На прохання Гнатюка взяти участь в матеріальній допомозі Франкові Коцюбинський організував збирання грошей в земстві серед співробітників та в різних містах, наприклад: в Чернігові було влаштовано лотерею з картин Бутника, Жука і Циганка; разом зібрано було щось біля 85 карбованців.

Коли Гнатюк заходився коло видання збірника в честь 40 - літньої літературної діяльності Франка, Коцюбинський звернувся до Горького, Буніна і Короленка* з проханням дати щонебудь до цього збірника. Вже тяжко хворий, Коцюбинський збирався дати щось до збірника на честь Франка. Але вже не зміг.

Найповнішим доказом пошани до Франка та справжньої оцінки його творчості є «Реферат про Франка», читаний в Чернігівській «Просвіті» 1908 р.

В архіві Чернігівського музею М. Коцюбинського разом з рукописом цього реферату зберігається переклад його на російську мову під назвою «Иван Франко — Биографическая заметка». Можливо, що на прохання Горького дати для реформованого журналу «Современник» статті з історії української культури й літератури Коцюбинський збирався вмістити нарис про Франка.

Українські буржуазні націоналісти, які намагалися зробити з Коцюбинського індивідуаліста, естета, були незадоволені, що Коцюбинський шукає в літературі постать борця за визволення трудящих від ярма експлуататорів-капіталістів.

Пошана, з якою Коцюбинський ставився до Франка, який популяризує його серед кола людей чужих напередодні свого виключення з «Просвіти», є цікавий момент в соціальній біографії Коцюбинського.

Творчість Франка він розглядає на фоні боротьби праці з капіталом.

* Як Горький так і Короленко активно відгукнулися на заклик Коцюбинського. Оповіданням обох великих письменників відведено чільне місце у збірнику. — Ред.

... «Франко не може лишитися тільки холодним, об'єктивним обсерватором. В тих оповіданнях ви бачите більше самого Франка — Франка-борця, який не криє своїх симпатій і антипатій.

Протиставляючи творчість Франка загальному напрямку реакційної мертвотності, просякнутої «квасним патріотизмом» галицької літератури, Коцюбинський у Франкові бачить новатора не тільки в літературній манері, а й у «відносинах до фактів життя, які він малює».

Загалом, даючи постать Франка - письменника, Коцюбинський підкреслює йому ті риси, які йому було бажано бачити у кожного передового письменника. І картинні образи з реферату переплітаються з словами відомого запису Коцюбинського до українських письменників:

... «Читає має право сподіватися й од рідної літератури широкого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності; бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і ін.».

З найцінніших рис творчості і людини - Франка Коцюбинський відзначає:

1) Відсутність шовінізму, проповідь любові

«До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови».

2) Увагу у Франка до «пробудження людського чувства у людей, які муть зовсім пропащими».

Підкреслюючи віру в людей у Франка, Коцюбинський перекидає міст творчості великого пролетарського гуманіста М. Горького.

3) Реалізм у кращому розумінні цього слова.

А ті рядки, в яких Коцюбинський малює портрет Франка - людини, просякненої такою ж теплотою і художньою виразністю, як спогади Горького про самого Коцюбинського.

Можна без перебільшення сказати, що поруч з Горьким Франко був найвище шанований Коцюбинським з письменників - сучасників.

Чернігів, 1939 р.

С. Карапетян, Х. Саркісян

ВІРМЕНСЬКИЙ ЕПОС—«ДАВИД САСУНСЬКИЙ»

Вірменський епос — «Давид Сасунський», тисячеріччя утворення якого святкують всі братні народи Радянського Союзу, в основному склався в IX віці, але корінням своїм спускається в глибину віків, коли вансунські царі воювали з Ассірією.

В ті часи вірменський народ склав свій чудовий епос про велетня Гайка та про сонячного Ваагне, про Ара Прекрасного та про скутого Артавазда.

Гайк, що уславився між велетнями хоробрістю, був гарячим супротивником самодержавної влади царів,— так розповідається про нього в історії Мойсея Хоренського. Він вважав за краще померти, ніж бути під п'ятою викар'єри. Бела, що вдерся з своїми полчищами в вірменські землі. Ось як описується єдинокорство двох гігантів: «Луконосець Гайк... Міцно натягнувши лук, поцілів трюхкрилою стрілою в грудну дошку Бела: залізна стріла пробилася наскрізь між плечима й упало на землю. В такий спосіб гордий Титанід протятий пада на землю і спускає дух».

Чи не ясно, що образ Гайка, пройшовши через століття, збагатившись нагромадженням досвідом боротьби вірменського народу проти чужоземних войовників,— проти римлян, персів, арабів,— кінцем кінцем перетворився в кінчений образ Давида, який так само ненавидів рабство і деспотизм, який так само був пройнятий ідеєю незалежності свого народу, і меч-блискавицею якого розтяв навіп ворога — Мсра Меліка?

Цілковито в такий самий спосіб від Ара Прекрасного Давид перебрав спадок його чесноту, уміння панувати над своїми пристрастями, а прообразом заточеного в Печеру Мгера Молодшого, без сумніву, являється закутий ланцюгами в бездонних урвищах Арарата Артавазд.

Увібравши в себе ці і тисячі інших так само глибоких переказів, збагатившись новим історичним досвідом, натхненний боротьбою проти ворогів, вірменський народ утворив свій чудовий епос — «Давид Сасунський», що позначається глибоким демократизмом і величезною художньо-узагальнюючою силою.

Велика художня вартість «Давид Сасунський»! Епос вражає читача своєю динамічністю. Кожна фраза у ньому — дія.

Епос багатий на реалістичні образи: Верго, Дзенон, Оган, отрок Давид — всі вони — типи, реальні, живі люди. В «Давиді Сасунському» епічно

всуміш з ліричним: за величною картиною бою йде ніжна сцена кохання. Народний гумор і влучно сказане слово прикрашають його. Прямі порівняння поглиблюють образи.

Вірменський народ в десятках варіантів зберіг свій духовний скарб, його художня глибина якого давала і продовжує давати натхнення кращим синам. Туманян, Ісаакян, Манвелян написали прекрасні поеми про Давида Сасунського та Мгера Молодшого.

На епос вперше звернув увагу Гарегін Орванцян, що опублікував один з варіантів в 1874 р. Другим після нього був Манук Абеґян, який опублікував видання другого варіанту в 1889 р. За ними пішли Г. Айкуні, Б. Хачатурян, Е. Лалян та інші. Абеґян перший дав теорію вірменського епосу в відомій книзі «Вірменський народний епос» (1906 р.). Але повнотою розкрити свою працю над «Давидом Сасунським» поважний вчений міг лише в Радянській владі. В 1936 р. вийшов за його редакцією I том «Давида Сасунського», що містить в собі 25 варіантів епосу. II том епосу, також в 25 варіантах, давно виготовлений до друку і частково уже надрукований.

Манук Абеґян — невтомний збирач і теоретик вірменського епосу. Ось уже понад 40 років як він невтомно працює в цій галузі. Не зважаючи на свій похилий вік, він і тепер працює над «Давидом Сасунським». Він провів величезну працю по обробці, редакції та коментуванню звідного тексту епосу. Давид Сасунський — втілення прагнення вірменського народу до волі і незалежності, організації незалежного державного життя. Література цієї епохи звільнилась також від пригноблюючих її релігійних ланцюгів і проголошувала принципи волі людини і радісного сприймання життя. Проте глибоко зрозуміти і відчувати пройдений ним історичний шлях, відомити глибини створеної ним протягом тисячоліть культури вірменський народ зміг лише в наші дні, в дні його цілковитого звільнення. Лише в добу будівництва комуністичного суспільства можна було вичерпно зрозуміти великий історичний зміст «Давида Сасунського», його світове значення.

Святкування тисячоліття «Давида Сасунського» показує мудрість лєнінсько-сталінської національної політики, показує правильність тієї думки, що тільки за Радянської влади народи доходять до повного національного самовизначення, правильність слів великого Сталіна: «Лише ідея радянської революції принесла Вірменії мир і можливість національного оновлення».

* Скорочена стаття тт. С. Карапетяна та Х. Саркісяна. Єреванська газета «Коммунист», № 167 від 22-VII-39 р.

ДАВИДОВЕ ОДРУЖЕННЯ

УРИВОК З ПОЕМИ „ДАВИД САСУНСЬКИЙ“

Коли Мсрамеліка Давид подолав,
Поголоска про нього дійшла в Капут - Кох,
До царя Капут - Коха Вачо Марджо,
До його доні Хандут - ханум.
Як смілий і нездоланний Давид,
Так красна на вроду й відважна Хандут.
Її краса весь світ осягла.

Цар Шапух почув про її красу,
Послав людей, просив за себе Хандут.

Та й інші завзяті — сорок числом, —

Поклавши надію на силу свою,

Приїхали свататись до Хандут.

З кохання до неї їли, пили,

Щоб кого уподобала, заміж пішла.

Про Давидову славу чула Хандут,

Подумала так :

„Як скажу, що підў, Давиду скажу.

Як скажу „не підў“, Давиду скажу.

Хто ці люди, щоб я вибирала дружину з них ?“

Був день, край віконця сиділа Хандут.

Поглянула, аж три гусани вулицею йдуть.

Покликала, сказала їм :

„Ану, гусани, ходіть сюди“.

Тоді питає в них :

„Гусани, що ви берете за день ?“

„Це гусанство, ханум, — відказали співці, —

Як нам знати, сказати тобі ?

Буває день — багато беремо, буває — менш,

Буває день — четвірку, буває день, що й дві“.

„Гусани, — мовила Хандут, —

Зряжайтесь, ідіть у Сасун.

Скільки днів, щоб дійти і вернутись назад,

Стільки срібних монет подарую вам“.

„Ханум, — гусани кажуть, — що ти нам звелиш ?“

„Гусани, — мовила Хандут, — ідіть у Сасун,

Найдіть Кері Торосове житло,
Зайдіть і, сівши там,
Мене перед Давидом похваліть,
Щоб встав, прийшов і взяв мене.
Коли сподобаюсь — гаразд,
А ні — лице об мур. об камінь голова.
Тоді мені не буде милий він*.
Прийшли гусани в Сасун,
В Давидову світлицю увійшли,
Всі трое нарізно співають спів,
По разу кожен оспівує Хандут - ханум.

Сивобородий гусан вперед усіх
Бере й направляє тумбур
І так вихваляє Хандут - ханум :
„Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її стан як морський очерет ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її серце як поле розгону коня Джалалі ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її уста вкриває мед ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Як перла, розставлені зуби її ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її очі — кубки з вином ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Як красне яблуко її лице,
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум*.

Чорнобородий гусляр услід за ним
Бере, направляє тумбур,
Вихваляє словами Хандут - ханум :
„Подивлюсь на Хандут - ханум — руки, ноги каламом змальовані,
Ах, ала - тго, каламом змальовані.
Подивлюся на нігті — нігті стругом обстругані,
Ах, ала - тго, стругом обстругані.
Подивлюся на коси її — як сорок пасом сорок кіс,
Ах, ала-тго, як сорок пасом сорок кіс.
Подивлюся на постать — постать як башта міська,
Ах, ала - тго, як башта міська.
Подивлюсь на рум'яне лице — лице як вино з гранат,
Ах, ала - тго, як вино з гранат.
Під сорочкою груди її, як цукор Алепський, солодкі,
Ах, ала - тго, солодкі !“

За третім разом молодий гусан
Узяв, направив свій саз,
Хандут - ханум словами звеличав :
„Я про ріст її оповім :
Сорок ліктів у нім, ой да ще один ;

Я про віі очей її оповім :
Як журавині крила, ой да ще одно ;
Я про серце широке її оповім :
Сім ліктів воно, ой да ще один ;
Про біле тіло її оповім :
Як сніг перводенний, біла, ой біла вона ;
Про ніжність її оповім :
Як вата ніжна, ой ніжна вона !

Коли Давид почув хвалу Хандут - ханум,
Аж тричі співану хвалу,
Взяв в руки саз, настроїв, так сказав :
„Гусани, будьте гості дорогі !
Як те молоко, мое серце чисте було,
Ви за́кваску в нього влили ;
Мое серце було некрушима, як мур.
Ви мотику взяли, зруйнували основу тверду.
Мое серце прозоре було, як осіння ріка,
Ви змутили його, як ручай весняний.
Гусани ! Ви розімчали, роздерли мене,
До Хандут - ханум прив'язали мене !“

Коли цю пісню проспівав,
На землю саз поклав, сказав :
„Гусани, де ж вона,
Оспівана Хандут - ханум ?“
„Вона в Капут - Косі живе,
Дочка Вачо Марджо“.
А він тоді : „Гусани, йдіть, оповістіть :
Казав Давид, нехай зажде шість день,
На сьомий день я гість її.
Полуднувати буду у Чажвані,
До Бандумау я поспію на обід,
На вечерю дійду до кохання ханум.
Добув він трохи грошей, дар їм дав.
„Щаслива путь !“ — сказав, — і в путь опроводив.
Гусани в гуслі вдарили : „тлям - тлям“.
Звелися та й пішли.

Давид пішов до тітки, попросив :
„Я маю їхати в дорогу. Поперіть
Мою одежу“. Дядькові сказав :
„Я піду й приведу Хандут - ханум“.
Ован на те : „Ось хутко вже сім літ,
Як сорок завзятців сидять під дверима її.
Ти теж підійди до її вікна. Коли дасть тобі дар, заходь,
А не дасть, приходить, вертайся назад“.
Минуло шість день. Давид, як казав,
Пішов до себе в покій,
Одчинив сундук, одежу надів,
Меч - блискавку на себе пов'язав,

Виводить у двір коня Джалалі,
Кладе йому уздечку в рот,
На спину сідло кладе,
Сідає, рушає в путь.

Минуло сім днів.

Хандут - ханум раненько, чуть на світ,
Прокинулася, сіла край вікна,
Дивилась на шлях, чи не їде Давид.
Коли зирк: між землею і небом бурхає вогонь,
Між землею і небом вершник жене.

Ледь мріє в далені.

Сказала: „То, певно, Давид“.

Звернулася до свого воротаря:

„Амдол, іди ворота зачини.

Час вершнику добігти до воріт“.

Амдол ворітьми грюкнув, зачинив.

Лиш це зговорила — Давид край воріт.

Погнав коня під вікно Хандут,

Угледіла його Хандут - ханум,

Зраділа, втішилася і згори

Метнула яблуко йому.

Давид те яблуко в лету піймав.

До яблука аж засміявся він.

Поглянуv, побачив Хандут — не сказали співці й половини краси

Погнав він коня, коли хтось за ворітьми припав, а в руці булава-

Давид спитав його:

„Гей, чоловіче, як ім'я тобі?“

А той: „Ім'я мені Амдол“.

„Що за палиця в тебе? Ану, покажи!“

Узяв ту палицю, метнув,

То ще й досі летить вона!

Спитав Амдол: „По щό ти, Давиде, прийшов?“

Давид відказав: „По Хандут - ханум“.

„Як будеш брати шлюб з Хандут - ханум,

За вінчального батька візьмеш мене?“

„Візьму та й будем як рідні — Давид і Амдол“.

„Амдол, — питає Давид, —

Де міг би я побачити Хандут - ханум?“

Амдол сказав: „Від п'ятниці до п'ятниці ханум

І з нею служниці — сорок числом — бувають у хас - бахчі*;

Ходім та й там побачимо її.

Адже ж сьогодні п'ятниця у нас“.

Давид в'їжджає у хас - бахчу,

Серед рож та реганів пускає коня,

Сам ліг край фонтану безсмертя та й спить.

Як сонце більше погріву взяло.

Прийшла Хандут - ханум і сорок її служниць.

* Хас - бахча — гарний сад.

Аж дивиться : Давид пустив коня у хас - бахчу,
Серед реганів та квітущих рож,
Сам ліг край фонтану безсмертя та й спить.
Тоді каже Хандут - ханум :
„Який він неотесаний, незграбний, цей Давид !
Ідіть, скажіть : за те, що він такий,
Нехай іде відсіль.
Візьміть йому хліба, хай трохи поїсть,
Тоді скажіть : звеліла Хандут,
Щоб ти ішов відсіль“.
Несуть Давидові хліба. Він їсть. Тоді кажуть йому :
„Звеліла Хандут - ханум,
Щоб ти ішов відсіль.
Хто дав тобі дозвіл зайти в цей сад,
Пустити коня між реганів і рож,
Щоб кінь жував їх ще й топтав, качався серед них ?
Чи то твого батька лука ?
Ні плазун - змія, ні крилатий птах
Не проникали в нашу хас - бахчу.
Який бо ти незграбний чоловік !
Іди собі відсіль.
Шкода тебе. Ось прийдуть юнаки - богатирі,
То що від тебе лишиться крім вух ?“
Давид відповів :
„Чому не казали цього вперед,
Поки хліба не брав в уста ?
А кажете, коли поїв ?
Не підú я тепер відсіль.
Хай роблять, що хочеться їм“.
Пішли, доповіли Хандут - ханум :
„Давид, мовляв, каже так і так“.
Давид гукнув слугу Хандут - ханум,
Питає : „Де поставити коня ?“
Сказав слуга :
„Всі коні сорока богатирів
У стайні там ; веди й свого туди“.
До стайні двері одчинив Давид,
Здійняв уздечку з коня,
Завів його в стайню, між коні пустив,
Сказав : „Коли поб'єш ти коней цих,
То я поб'ю богатирів“.
І завів у стайню коня.
Заржав Куркік - Джалалі,
Став диба проти них, пом'яв, припер їх до стіни,
Солому їх всю чисто з'їв.
Подали тую вість Хандут - ханум :
„Кінь показав свою снагу,
Нехай тепер покаже пан його“.

Коли Хандут - ханум Давидові дала
Те яблуко, то сорок юнаків,
Що ради неї там просиділи сім літ,
Образились тяжко на вчинок її.
„Ми тут сім років сидимо,
Вона нічим не надарила нас,
А цей Сасунський ріпоїд ще на коні
Від неї яблуко здобув“.
Пішов Давид до тих багатирів,
А вони, усі сорок, п'ють вино.
Вони край Давида мов діти малі,
Коли побачили його,
Настрашились і трепет їх узяв,
І змовились зробити смерть йому.
„Напіймо Давида та вбиймо тоді,
А то не вийде діло в нас.
Адже ж і ми, коли б були Хандут,
Крім нього ні за кого не пішли б“.
Взяли, посадили край себе його.
Принесли семилітнє вино з гранат,
Почали наливати по кубку йому.
Як велике корито, був кубок у них.
Тоді каже Давид : „Покажіть мені цілий карас* ,
Я вип'ю вино, а потім прийду,
Щоб зв'язати з серця смутку пил.
Цим не змочиш собі язика.
Чи то я горобчик, щоб воду пив ?
Не нап'ється з маленької ложки верблюд“
Тоді великий келех принесли
І стали пити з келеха вино.
То кожен багатир Давида частував
Тим семилітнім вином з гранат.
„Ось випий, мовляв, за Хандут - ханум“.
Казали : „Давиде, будь за гостя в нас“.—
І так напоїли його.
Повеселішав, захмелів Давид,
Вино взяло його в полон ;
Сп'янів Давид, став голову клонити на плече,
І знову підіймав, перемагав вино.
Хандут - ханум назирала згори.
Побачила, що хилиться Давид,
Пішла та й винесла на дах
Наповнений орішками мішок.
То тільки, схмелівши, поникне Давид,
А ті добудуть свої мечі,
Щоб голову йому зрубати з плеч,

* Великий винний жбан, закопаний у землю.

Хандут з покрівлі орішок метне,
У тацу влучить, таца задзвенить,
І голову знов підіймає Давид, а ті ховають мечі,
Лякаються й тремтять.
То так Хандут усі орішки ті
По одному покидала наниз.
Давид отямився, сказав слугі :
„Прийми цю скатерку, нехай не топчуть хліб“.
Слуга по скатерку руку простяг,
А змовники йому : „Хай скатерка лежить !
Підіть но їсти принесіть та ще раз поїмо“.
Не хотіли, щоб скатерку зняти : під нею ж мечі
„Прийміть же скатерку !“ — звелів Давид.
Узяв, стягнув її.
„Не хліб за скатеркою йде,
А скатерка за хлібом, певна річ“.
Аж побачив під нею голі мечі.
Спитав : „Це що перед вами лежить ?“
Йому відказали : „То наші мечі“.
Сказав Давид : „А дайте подивлюсь !“
Оддали йому в руки всі мечі.
Сказав Давид : „Да й гарні сапи будуть з них
Дівчатам полоти грядки по весні !“
Тоді зібрав усі мечі,
Пом'яв їх, наче той папір,
Ударив до коліна, поламав,
Як жменьку сухого бадилля зламав,
Погнув, покрутив та й каже : „Амдол!
Візьми це все для нашого коня,
Поглянь, яке добре залізо - сталь !
Нехай пороблять з цих мечів підкови для коня.
Тут вистачить на цілий рік“.
Побачили те все багатирі
Та й вибігли з світлиці в двір.
Давид гукнув : „Мій батьку вінчальний, Амдол
Ходім до покоїв тепер.
Нам залишився дім, а курям двір !“
Сподобався Давид Хандут - ханум.
Сказала : „Хай Давид іде наверх,
А решті всім подайте їсти там.
Давид пішов у покої Хандут.
Коли її побачив він, поглянув на Хандут,
Не втерпіло серце — був молодий —
Обняв він кріпко Хандут - ханум,
Поцілував в чоло, не вдовольнився тим,
Поцілував в лице, і знов не вдовольнився,
Обняв її, хотів поцілувати ще.
Хандут - ханум ударила його в лице.

Неначе той струмок із джерела,
Линулася із уст Давида кров.
Сказала Хандут: „Ти смілий у батька та сміла ж і я!
Ти раз поцілував мене в чоло
За велику дорогу свою, що прибув;
І другий раз поцілував в лице
За молодість свою — гаразд!
Та нащо ти втрете мене цілувати хотів?“
Угнівався Давид, пішов назад,
Амдолові сказав
„Амдол, подай мені коня!“
Амдол подав коня,
І сів Давид, щоб їхати відтіль.
Заплакала Хандут - ханум, побігла за ним,
Благає Давида, плаче слізьми,—
Не хоче вернутись Давид!
Хандут - ханум біжить за ним,
Черевички скинула, боса біжить.
Як трохи босоніж пройшла,
Побила, подряпала ноги собі,
Де ступить ногою, линється кров!
Давид дослухається, їде конем,
Він чує голос, волає голос той:
„Давиде, Давиде! Стій,
Постій, нехай підійду!
Оглянься, поглянь на горе мое, тоді покидай!“
Давид на своєму коні
Обертається, глянув назад,
Аж бачить, Хандут - ханум
Підбігає босоніж за ним.
Еге... Хандут на своєму віку
Не клала ще голої ніжки на діл!
Тепер вона боса по полю біжить,
Покровила, скривавила ноги собі.
Тоді до Давида сказала Хандут:
„Пощо ти мій гріх на себе береш? Вернись! Ходім
Давид, що сталося? Чим я вразила тебе?“
Давид сказав: „Я для тебе з Сасуна прибув,
Велику дорогу відбув, до тебе прийшов.
Лиш раз тебе поцілував в лице,
А ти мене вдарила, тим то й оскорбно мені!“
Сказала Хандут: „Поки в тілі душа,
Заклинаюся боса іти за тобою слідом!“
На неї зглянувся Давид,
Вернувся назад; вони вдвох додому пішли.

Переклав Володимир Свідзінський.